

A. KAUROV

TERE,
INIMENE!

A. KAUROV • TERE, INIMENE!

TERE, INIMENE!

RIIHIKAS - KOTTI NÄÄRÄY - TALOUKAS

A. KAUROV

TERE, INIMENE!

KIRJASTUS · EESTI RAAMAT · TALLINN 1969

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
75077

AUTORILT

Varsti pärast Suurt Isamaasõda, 1947. a. sügisel, otsustasid mõned Saaremaa Valjala valla talupojad kolhoosi moodustada. Nad tõid ühistalli oma hobused, ühislauta kariloomad ja vedasid kokku põllutööriistad. Vabariigi esimene kollektiivne majapidamine hakkas kandma kuulsa bolševiku Viktor Kingissepa nime.

Peaaegu samal ajal tekkisid kolhoosid ka teistes vabariigi osades: Võrumaal «Võit», Tartumaal «Säde», Valgamaal «Oktoobri Võit», Viljandimaal «Punane Koit»... Kevadel läks aga juba üldiseks põliste piiripeenarde üleskündmiseks.

Jää hakkas liikuma. Aasta lõpuks oli vabariigis kolhoose mõnisada, 1949. aastal rohkem kui kolm tuhat, järgmise aasta keskpaigaks aga oli põllumajanduse kollektiviseerimine Eestis lõpule viidud. Nii võtsid eesti talupojad vennaliku vene rahva eeskujul üksmeelselt omaks leninliku kooperasiioniplaani.

Nendel ja järgnevatel aastail viis minu ajakirjanikutee mind kokku paljude inimestega vabariigi erinevais paigus. Kirjutasin meie küla uuest elulaadist, sellest, kuidas eilsed üksiktalunikud õppisid ühiselt töötama, kolhooside eestvedajaist, ühismajapidamise arenemisest ja tugevnemisest. Mõned neist kirjutistest ongi paigutatud käesolevasse raamatusse. Kuigi need olukirjeldused on kirjutatud erinevatel aegadel, teenivad nad tervikuna üht eesmärki: kujutada ligi kahekümne aasta pikkust perioodi meie külaelus, ajast, mil langetati kohtuotsus üksikmajapidamisele, kuni meie päevadeni, mil külaelu ilma kolhoosideta ei oskaks enam ettegi kujutada.

Nende olukirjelduste kirjapanemise päevist on hulk aega ajamerre voolanud. Ammugi pole enam masina-traktorijaamu, mis kunagi olid kolhooside tehniliseks baasiks. Muutunud on vabariigi administratiivne jaotus. Kolhooside pindalad on suurenenud, paljud neist on liidetud sovhoosidega kolhoosnike endi soovil, mõned on saanud uue nime.

Käesolev kogumik algab näiteks olukirjeldusega «Kohtuotsus», milles kõneldakse Ždanovi-nimelisest kolhoosist. Praegu sellenimelist kolhoosi enam ei ole, sest majand on ühendatud Harju rajooni Alavere sovhoosiga. Jõgeva kandi «Uue Tee» kolhoos, millest loete olukirjelduses «Samm-sammult», liideti kolhoosiga «Kevade», Kureküla sovhoosile aga, mis nüüd on tuntud mitte ainult koduvabariigis, on antud suure Lenini nimi.

Muutused on toimunud ka inimestega. Nii mõnigi töötaja on loovutanud oma koha nooremale. Enamik selles raamatus tutvustatavatest inimestest töötab aga oma endisel tööpostil.

Raamatu kaante vahele on paigutatud ka kaks reisiolukirjeldust, millel eelmistega üks sisuline suunitlus.

KOHTUOTSUS

See oli just enne külvitööde algust, kui rahvas hulganisti kolhoosidesse tulvas. Nagu kõik verivärsked kolhoosnikud tõi ka Pauline Kivisikk ühissalve oma ületalve hoitud seemnevilja, pärast vedas oheliku otsas kolhoosi talli ka hobuse. Kui aga järg jõudis lehma kätte, hakkasid naist vaevama muremõtted: «Head põlvekest ta seal ei näe. Kevadine aeg, kolhoosil sööta napilt — või seal iga suu jaoks jätkub...»

Agaga peamine põhjus oli see, et Paulinel polnud usku võõraste hoolitsusse: «Ühisloom pole see, mis oma. Ei hakka lüpsja tema pärast oma südant valutama. Ja kus seda poputajat kõigile jätkubki, kui kümme lehma korraga käes. Hea, kui nimedki meelde jäävad. Looma iseloomu tundmaõppimisest pole mõtet rääkida.»

Sellepärast ei suutnudki Pauline hoiduda looma üleandmisel karjabrigadir Amanda Krünlerile tähendamast: «Vaadake aga siis järele, et lehmalt piima vähemaks ei jää.»

Kord või paar kuus käis Pauline karjalaudas oma lehma kaemas. See seisis alati ühe ja sama sõime küljes pika sarvekandjate rea keskel. Oma imestuseks pani Pauline tähele, et karv lehmal külgedel lõi üha enam läikima, roosa udar paisus aga üha heldemalt piimast.

Farmitöötajad muidugi aimasid, et Pauline pole uustulnukatest ainus, kelle südant kahtlus närib ja hoolega iga nende sammu jälgima sunnib. Ka Anette Luts ja August Liivakant astusid aeg-ajalt farmist läbi. Vanadele kolhoosnikutele oli see tunne arusaadav: inimeste harjunud elukord oli muutunud, uus, tundmatu aga manitseb alati valvsusele.

Ždanovi-nimeline kolhoos asutati kaheksa kuu eest.

Amanda Krünler oli selle ajaga oma uue ühiskondliku positsiooniga juba niivõrd ära harjunud, et möödunud rõõmutu elu kodutalu kitsukestes piirides näis halva une-näona.

Kolhoosi astudes pakkus Amanda ennast karjanaiseks. Juhatuses oldi asjaga päri: «Seda parem, kui loomad meeldivad, küll siis töögi minema hakkab.»

Esimestel päevadel ei suutnud Amanda nagu päriselt uskudagi, et tal pole enam vaja üksinda künda ja külvata ja loomatoidu eest muretseda, et nüüdsest peale võib ta end pühendada ainuüksi meeldivale tööle.

Ühel talvapäeval kutsus esimees Amanda kontorisse ja teatas: «Sõidad Kehtnasse kahenädalasele kolhooside loomakasvatajate kursusele. Seal õpetatakse suurfarmide juhtimise tarkusi ja suureks ta meil kord läheb...»

Esimehel oli õigus. Märtsiks kasvas kolhoosi astunud perede arv ligi seitsmekordseks. Ühiskarja paigutamine läks raskeks. Lehmad said kolme kiiruga kohandatud talulauta, sead jagati kaheks karjaks. Aga ruumikitsikus jäi endiselt kollitama.

«Mis teaduse järgi töötamisest siin rääkida saab, kui pole õieti kohta, kus lehma lüpssta,» arutasid lüpsjad omavahel.

Loomade juurdetulekuga oli nende hooldamine tõesti tõsiseks probleemiks saanud. Lautades puudus küllaldane ventilatsioon, sõnnikukiht lehmade jalge all aina kasvas. Umbsest õhust muutusid loomad loiuks ja kaotasid söögiisu, see aga ähvardas piimatoodangu alla kiskuda.

«Ega midagi, uusi puhtaid ja valgeid lautu meile praegu, külviajal, ehitama ei hakata, aga 2300 liitrit piima lehma kohta tuleb plaani järgi välja lüpssta, et teiste kolhoosnike silmis häbisse ei jääks. Ma arvan, et siin peaks teadus meile appi tulema...»

Ja Amanda jagas teistega olulisemaid teadmisi, mida oli talletanud Kehtnas. Tal oli hästi meeles, et piimakarja produktiivsus; piima hulk ja rasvaprotsent, eluskaalu juurdekasv sõltuvad eelkõige loomade õigest söötmisest ning üldisest hooldamisest. Et selles töös on tähtis iga pisi-asi, ka selline, mida nad praegu võib-olla ei oska tähelegi panna. Nendest pisiasjadest aga sünnivadki piisad, millest hiljem moodustub piimajõgi...

Tavaliselt rahulik, talupoeglikult pikatoimeline Amanda kõneleb seekord erutatult:

«Me armastame muudkui ennast õigustada, et laudad on

kehvad ja vanaisadeaegsed. Aga seda enam tuleks meil endil käed külge lüüa, kuni kolhoos pole jõudnud uusi ehitada.

Kas me siis ise, ilma meesteta, ventilatsiooni sisse ei saa? Teeme õhu ruumides puhtaks ja lehmade loidus on kui käega pühitud. Kui me veel lehma iga päev jalutama viima hakkame ja sööginõud puhtad hoiame, ei kao ka söögiisu kuhugi. Ja õiget, normidele vastavat söödaratsiooni ei keela meil ammugi mitte keegi sisse seada.»

Kuulnud Amanda viimaseid sõnu, vaatas Alma kõrval istuv lüpsja Aasamäe teistele ehmunult otsa:

«Kust me selle aja välja võtame, et igale loomale sööta nagu poes ette kaaluda?» küsis ta arusaamatult.

Kuid selgus, et seda pole vajagi. Aitab, kui üks kord kaaluda, pärast aga võib sööta kindla mahuga korvi, ämbri või mõne muu nõuga laiali jagada.

Selline lihtne lahendus oli kõigile meeltemööda. Leena Aring aga tuli isegi välja omapoolse ettepanekuga: tema grupi viienda latri lehmale tuleks jõusööta anda poolteist või kaks korda rohkem kui teistele, sest see on kõigist suurem ja annab piima peaaegu kahe eest.

«Just seda me peamegi hakkama tegema,» haaras Amanda rõõmuga jutuotsast. «Ja zootehnik aitab välja arvutada, kui palju just igale lehmale anda.»

Sellest päevast peale otsustatigi alustada võitlust lehmade piimaanni suurendamise ja ühiskarja hea hooldamise eest.

Algul valmistasid lüpsjatele peavalu mitmed majanduslikud piasjad: ei jätkunud piimanõusid, harju lehmade puhastamiseks, tunne sööda hautamiseks. Kõik lüpsjad ei võtnud brigadiri esitatud uusi nõudmisi ühtviisi kiiresti omaks. Kuid suhtumine töösse oli kõigil ühesugune: inimesed hakkasid töös rõõmustavat sihti nägema.

Järk-järgult kujunes karjafarmis välja kindel päeva- ja ööplaan, nii et karjanaiste töö järgi oleks võinud kella hakata kontrollima. Ka söödaratsioon muudeti mitmekesisemaks, ja sööt anti ette kindlas järjekorras, nagu nõudis raamatutarkus: kõigepealt jõusööt, siis toorsööt ja lõpuks hein ning õled. Õpiti selgeks õiged lüpsivõtted.

Peagi läksid kolhoosnike seas liikvele jutud kiiduväärsetest muutustest karjafarmis. Agnessa Kuskala tuli isegi usutlema, millest see tuleb, et tema isiklik lehm vähem piima annab kui see, mille ta kolhoosi andis.

Farmis aga mõeldi sel ajal juba suvele. Karjamaadele külvati varakevadel mineraalväetist, puhastati need risust ja kivist, parandati piirdeaiad ja valmistati ette loomade joogikohad. Karja pidevat juurdekasvu silmas pidades eraldas kolhoosi juhatus endistele karjamaadele lisaks 90 hektarit metsaheinamaid. Loomade varustamiseks haljassöödaga külvati segavilja.

Karjalaskepäeva eelõhtul tuli koos teiste kolhoosi naistega lauda juurde ka Pauline Kivisikk. Kibekiire külviaja tõttu polnud ta tükil ajal siia saanud, kuid jutud karjanaiste tööst olid temagi kõrvu ulatunud. «Kas see kõik just niimoodi on,» kahtles ta.

Oli parajasti õhtuse lüpsi aeg. Lehmad mäletsesid nagu ikka rahulikult oma mäletsemist. Laudanurkadest kostis lüpsikusse söörutatava piima sorinat.

Oma lehma all nägi Pauline askeldamas Leena Aringut, kes oli just lõpetanud udara pesemise ja kuivatas seda nüüd rätikuga. Lüpsjale jõudu soovinud, küsis Pauline:

«Kui palju minu oma piima annab?»

«Kohe näed oma silmaga,» vastas Leena. Ta masseeris udarat ja juba sorisesid esimesed piimajojad vastu lüpsikukülge. Piim kobrutas, täites lüpsiku lumivalge õhulise pitsivahuga. Pauline imestas:

«Kas sa näed, ta ei andnud mul varem pärast poegimistki nii palju piima. Millega te teda küll poputate?»

«Mis seal arutada, hoolitsevad nagu oma loomade eest,» püüdis August Liivakant tema küsimusele vastust leida.

«Pole tōsi, paremini hoolitsevad kui omade eest...»

Ja enesele märkamatu oli ta selle lausega langetanud oma lõpliku otsuse kolhoosikorra kasuks. Kergel sammul astus Pauline laudast välja õhtupäikesesse.

Harjumaal Ždanovi-nimelises kolhoosis 1949. a.

SAMM-SAMMULT

Prossi külas räägiti, et Osvald Ansipi on elu ise esimeheks koolitanud. Sellepärast töögi tema käes nii hästi läheb. Kui aga juht on tark ja asjalik, valitseb ka kolhoosis kord. Ega «Uue Elu» kolhoosi Jõgeva kandis asjata üheks paremaks peeta!

Ansipi elulugu on lühike. Kogu oma elu oli ta isatalu liivastel maadel tööd rüganud nagu jõud võttis ja unistanud parematest päevadest. Ajapikku sai lootusest meeleheide, ja kes teab, millega kogu lugu oleks lõppenud, kui Eestis poleks kehtestatud nõukogude võimu. Sestap siis Ansip uuest elust kahe käega kinni haaraski, ja temast sai kolhoosikorra tuline poolehoidja.

«Meie küla asub soode keskel, aga mis võis üksiktalunik soole,» kõneleb Ansip möödunud meenutades.

Soodele ei veere jutt kunagi niisama, jutujätkuks. Kes ei teaks, milliseid maalahmakaid nad Eestis enese alla võtavad. Kehviktalunikud, kel puudus raha valmis põllumaa ostmiseks, olid ennegi püüdnud seda soolt ainuüksi oma lihaste rammuga ära kiskuda. Kuid harva läks see neil korda.

Ka Osvaldi isa oli kord sellise katse teinud. Tööta jäänud, otsustas vana raudteelane põllupidamisega õnne proovida. «Et sel kombel ettevõtjate meelevalla alt vabaks saada,» nagu ta ise ütles. Ostis siis Kuremaa vallas endise parunimõisa servast tüki maad, millest poole moodustas ülesküntud liivaseljäandik, teise poole aga jõeluht. Luht oli üle ujutatud, vee äravoolu aga takistas kulaku veskitamm.

«Saatus ise tuleb meile appi,» teatas isa perele rõõmsalt, kui maaost oli teoks saanud. «Sain maa peale viiekümne viieks aastaks krediiti. Kolme pojaga ei tohiks olla raske seda nii pika aja jooksul tagasi maksta. Kuivatame soo ära ja saavad lapsedki oma elamise...»

Osvaldil, ehkki ta oli vendadest vanim, polnud tol ajal aimugi, mida tähendas talupojale krediit. Ka neis asjus kogenematu isa ei osanud ette näha, et vabanemise asemel mässib ta end üha lootusetumalt kukrumeeste võrkudesse. Võla protsentide ja osamaksu tasumiseks tuli iga aasta nuumata 3—4 siga, liivane põllusiil aga suutis perel vaevalt hinge sees hoida.

Võlad kasvasid. Elumaja ehitamiseks uuele maatükile kulus kaheksa pikka aastat. Ka ehituspalgid võeti võlgu. Talve hakul müüdi alati ära talu teine hobune, sest heina ei jätkunud. Peaaegu seitse aastat kaevas kogu pere kuitenduskraave, et vett oma maatükilt tammist hoolimata jõkke juhtida. Kuid veskiomanik kaebas asja kohtusse: veetaseme alanemine võis mõldri kindlat rahaallikat kuitvatada. Kodanliku korra ajal kodanlikus kohtus polnud aga vaesel õigust loota.

Siiski tegi Osvald veel ühe katse vaesusest välja rabelda: hakkas tuhnima raamatuis ja ajalehtedes, et sealt liivasossi viljakamaks muutmiseks nõu leida. Katsetas mineraalväetistega, ja sugugi mitte edutult, kuid kõik jooksis tühja. Ühe rukkikilo eest oli võimalik osta kolm kilo superfosfaati. Kuidas seda aga osta sai, kui pereleigi leiba ei jätkunud?

Töökusest ja usinusest hoolimata jäi puudus kehvikupere alatiseks kontvõõraks.

Isa surigi vaesuses. Vendadel polnud tahtmist rohkem maaga jännata, läksid linna teenistust otsima. Võlga aga jäi maksta veel 35 aastat! Õnneks saabus 1940. aasta...

See oligi põhjuseks, miks Osvald kolhoosikorra jõusse nii kaljukindlalt uskus. Kolhoosis leidis ta selle, mida oli asjalt otsinud üksiktalunikuna — elu mõtte.

Esimehel Osvald Ansipil on tähelepanuväärne iseloomuomadus: ta oskab rahvast ühekorraga nii organiseerida kui kasvatada. Majapidamismuresid lahendades ei kõrgenda ta kunagi häält, selgitab kolhoosnikele kannatlikult juhatuse iga otsuse mõtet. Vanad põllumehed määrasid külvi alguse kuu seisu järgi — nii nõudis komme. Kolhoos aga tegi külviga algust kaks nädalat enne tavalist aega. Oli tarvis kannatust ja püsivust, et selgitada kolhoosnikele õigest agrotehnikast kinnipidamise vajadust, näidata, et just siit tulevad kolhoosi aita lisatsentnerid leivavilja. Praegune 18—20-tsentneriline hektarisaak pole ju taevast kukkunud, tol ajal ei ületanud see parimaiski üksikmajapidamis-

tes 10—15 tsentnerit. Kündma hakati nüüd traktoritega, põlde väetati laudasõnnikuga, külvati ainult sordiseemet. Maa tasus põllumehele heldelt. Paljud ei tahtnud oma endisi kehvi põlde äragi tunda.

Kolhoosisuvi möödus üksmeelses pingsas töös. Kui esimeski arusaamatusi, oskas esimees alati kindlakäeliselt ja õiglaselt asjad joonde ajada. Mahajääjate innustamiseks astus ta sageli kolhoosnikutega ühte rivvi, näitas, kuidas töö õige mehe käes läheb. «Mis te tahapoole vaatate, vaadake esimesi,» andis ise seejuures muhedalt nõu.

Jõudis kätte saagirohke sügis ja kolhoosikorra eelised said endistele kehvikutele ja sulastele silmaga nähtavaiks. Ühe tööpäeva eest anti kolhoosnikele 6 kilogrammi teravilja, 3 kilogrammi kartuleid, ja rahagi, peale selle heina, õlgi ja juurvilju isiklike loomade tarbeks. Riigile üleantud suhkrupedi eest sai iga kolhoosipere 10—20 kilogrammi suhkrut.

«Eks oma töö vili ole kõigile magus, aga see pole meil peamine eesmärk,» kõneleb innustunult kolhoosi tallimees Aleksei Satškov. «Vaadake, missuguseks meie majapidamine on paisunud — südame võtab soojaks! Omad lehmad ja sead, lambad ja kanad. Lautades on päid rohkem, kui plaanid ette näevad. Selle eest oskab seltsimees Ansip juba hoolt kanda.»

Kolhoosi kontoris on pika laua taga koos juhatause liikmed: sepp August Kärmas, kolhoosnikud Martin Mäe ja Ferdinand Lättoja, naiskomisjoni esinaine Armilda Jõela jt. Esimees Osvald Ansip kuulab tähelepanelikult kolhoosnike sõnavõtte, libistab vahel hajameelselt peopesaga üle lühikeseks põetud juuste. Aeg-ajalt krabistab ta pliiatsiga märkmeid teha.

Jutt käib uute põllu- ja heinamaade puhastamisest, soo kuivendamisest.

Kõigi koosolijate peas taob rõõmsalt üks ja seesama mõte: «Nüüd pole sool pääsu!»

Selle üle ei maksa imestada. Mitte ainult Ansip, vaid ka raskest tööst enneaegu halliks läinud Martin Mäe ja lüli-vanem Arnold Tootson ja kõik teisedki on maa nimel sellesse ebavõrdsesse võitlusse oma jõudu ja tervist matnud. Nüüd aga — ühiselt ja kolhooside käsutusse antud tehnika abil võiks jõe tagurpidigi jooksmata panna!

Sellepärast kõlabki esimehe hääl nii reipalt, kui ta kõneleb: «Jõesäng tuleb sügavamaks kaevata. See annab kol-

hoosile juurde üle 200 hektari viljakandvat põldu ja suurepäraselt heinamaad. Siis võime ka karja suurendada ja elu läheb veelgi paremaks.»

Eelmisel suvel tegi kolhoos kuivendustöid seitsmel hektaril, viis neist läks sügisel rukki alla. Koristati ära piirikivid, mis sadu aastaid olid inimesi üksteisest eraldanud ja tülisid põhjustanud. Kivid istusid nii sügavalt muldas, et viisid kündjal, endisel sulasel Voldemar Traksil kolm saha rivist välja.

Osvald Ansip juhib juhatuse tähelepanu sellele, et talvist aega tuleb kindlasti kasutada uute jõeäärsete maatükkide võsast puhastamiseks. Kevadel kergendab ja kiirendab see kuivendustöid. Esimees teeb rea teisigi ettepanekuid, mis peavad silme ette seatud sihte lähendama.

Kui nõukogude inimene kõneleb oma sihtidest, peab ta silmas homset tegelikkust. Aasta tagasi kolhoosi hälli juures seistes tegi Ansip koos teistega elektri sissetoomise plaane. Praegu säravad elektrilambid kõikides majades ja farmides. Ja pole kaugel seegi aeg, kus elekter hakkab pumpama vett karjalautadesse, ringi ajama rehepeksumasinate trumleid, saagima ehitusmaterjali, asendama lüpsjate käsi. Need on kolhoosi esimesed sammud, kuid nad on julged ja kindlad.

Kolhoos «Uus Tee» 1950. a. märts.

JAAN KROOSI TÖÖRAAMAT

Vana aasta viimasel päeval kirjutas kolhoosi arveametnik Jaan Kroosi tööraamatusse neljasaja kaheteistkümnenda normipäeva. Tore arv, mis kõneleb inimese suu-
rest tööarmastusest, tema püüdlikkusest.

Kes on siis Jaan Kroos, kelle töösaavutused nii kõr-
ged on?

Lehitseme väikese, taskus kulunud halli tööraamatu lehti, arutame raamatus leiduvate kirjaridade mõtet. Need kasinad, kolmest-neljast sõnast koosnevad fraasid avavad meile inimese elu. Päevast päeva, aasta ringi tööd-toimetused, tööde taga aga Jaan Kroos oma mõtete ja püüdlus-
tega.

Hoiatame lugejat juba ette: mingeid erilisi kangelas-
tegusid Jaan Kroos korda ei ole saanud, rekordeid ei ole püstitanud. Ta ei tööta vastutaval töökohal. Kroos on liht-
salt tavaline kolhoosnik, üks neist, kelle töö paneb maa
vilja kandma, aiad õitsema — loob seda, millest inimene
elab. Jaan Kroosi nime ei tunta vabariigis, isegi mitte
Harju rajoonis.

Kodukolhoosis aga ütleb igaüks:

«Te tahate Jaan Kroosi näha? Küllap ta veab täna kar-
jalauta heinu või jälle põllule sõnnikut. Ta on hallide
vuntsidega lühikest kasvu mees, seljas pargitud kasukas,
peas tagurpidikeeratud kõrvik. Küll te ta ära tunnete.
Kõva töömees! Tema pilt on kolhoosi klubis autahvlil,
minge vaadake!»

Jaan astus õhtul töölt tulles kolhoosi kontorist läbi head
vana aasta lõppu soovima. Tema juuksed polnud ammu
juuksurit näinud, habemetüügastes läikis üksik rukkipea.
Tema nägu aga kõneles rahulolust, mida annab raske tööga
toimetulemine. «Küll ma ennastki mukkida jõuan!» võis

lugeda Jaani silmist. «Peaasi, et tööga õigel ajal hakkama sai.»

«Suur aitäh sulle, Jaan,» tänab esimees karedat laia kämmalt surudes. «Tegid tublisti tööd ja aitasid kolhoosi vilja kasvatada ja koristada...»

«Mis tühjast rääkida, tegin tööd nagu kõik teisedki,» lööb kohmetu Jaan Kroos käega. «Eks see ole kogu kolhoosi töö.»

«Ja ka sinu oma. Vaata, kui palju sul tööraamatusse päevi on kirja pandud.»

Jaan Kroos aga ei taha tunnistada, et tal on erilisi teeneid selles, et kolhoos tänavu igalt hektarilt märksa rohkem vilja, kartuleid, põldheina sai kui eelmisel aastal.

Vaatame koos kolhoosi esimehega möödunud aasta sissekandeid Kroosi tööraamatusse. Raamat kinnitab esimehe sõnu. Möödunud talvel, jaanuarist kevadeni vedas Kroos pea iga päev laudast põllule sõnnikut või tõi raudteejaamast mineraalväetisi. Mais, enne kündmist, vedas ta patareidest väetist põllule laiaili. Nii talve pakasega kui ka kevadise teelagunemise aegu astus Jaan, ohjad peos, hobuse kõrval, hoolitsedes kolhoosi viljasaagi eest.

Järgnevatel päevadel ajas ta kartulipõllul vaod sisse ja hiljem, kui vagudes juba kartulid valendasid, ajas ta need ka kinni, seejärel tuli äestamine ja muldamine... Juulis istus ta juba niidumasinale. Kuigi Jaan Kroosil kooliharidust napilt on — ainult kaks klassi algkooli, tunneb ta põllutöomasinaid hästi ja peab nendest lugu. Eks sellepärast andiski kolhoosi juhatus tema käsutada nii heina- niitja, viljalõikusmasina kui ka kartulivõtja. Jaan Kroosi käes edeneb iga töö hästi. Ta tunneb ja teab, kuidas midagi teha tuleb.

Normid ja töö tasustamine on kolhoosis veel täiuslikkusest kaugel, seda teavad nii mõnedki, kellele iga tööd ei maksa pakkuma minnagi. Kroos pole nende killast. Ka sellest räägib meile tema tööraamat. Kuuendal juunil kündis ta kesal traktorist kündmata jäänud põlluaari. Igaühele on aga selge, et traktoriga kõvaks sõidetud maatükil, kus hobusel võib võhma välja võtta, on normi täita raske. Kui niidumasin rikki läheb, võtab masinamees vikati ja asub teistega koos heina vikatiga niitma.

«Kui tarvis, peab kõike tegema,» räägib Jaan Kroos.

Sirvides nõndaviisi Kroosi tööraamatut, taipad, et ta pole normipäevi lihtsalt saanud. Nende taga on ränk ja aus töö,

mida ta tegi armastusega kõigis ühismajandi tootmis-
harudes: põllul, aias, karjakasvatuses. Eks ole ju selleski
tema osa, et lüpsjad sel aastal igalt kolhoosi lehmalt 2771
kilogrammi piima said. Kogu möödunud talve, nagu
praegugi, vedas ta karjalauta heina, õlgi, kartuleid. Nii
mõnigi päev tuli kaks-kolm vedu ära teha, et loomadele
oleks tarbeks heina, silo ja söödateravilja.

Millega siis seletada, et Jaan Kroos kogu oma jõu ühis-
majandile pühendab? Kas rikkaliku normipäevatasuga,
teenistusega? Ega ta muidugi seda eita, et iga inimene
püüab paremini elada. Äsja lõppenud 1956. aasta iga nor-
mipäeva kohta kavatsetakse kolhoosis anda üle kilogrammi
teravilja, kolm kilo kartuleid, poolteist kilogrammi aed-
vilja, kümme rubla raha. Kartul ja aedvili — kokku pea-
aegu kaks tonni — on veetud juba oma keldrisse, seitsme
kuu eest on avansina käes ka teravili, jooksvateks vajadus-
teks on võetud avansina raha ligemale nelisada rubla.
Neile naisega (kahju, et naine on raskesti haige, muidu
oleks kahekesi lõbusam töötada) jätkub nii leiba kui raha,
jätkub ka sellisteks ostudeks, mida varem kunagi pole
tehtud. Kõigele lisaks saab pisut tulu ju ka isiklikust maja-
pidamisest.

Agaga on veel teinegi ja, nagu kinnitab Jaan Kroos ise,
palju tähtsam põhjus, miks ta kolhoosi pärast muret tun-
neb. See põhjus ununeb sageli paljudel vanadel kolhoosni-
kel, noortele agaga on päris võõras, sest nad pole midagi
taolist üle elanud. Tõsi, ka Jaan ei armasta sel teemal rää-
kida, ja kui ta seda teebki, siis üsna napisõnaliselt.

«Olen kogu elu elanud ühes kohas, suurtee ääres põõ-
saste varjus talus,» jutustab ta. «Meie kõrval laiutasid
rikkad suurtalud. Ühes orjasime kakskümmend viis aastat,
teises — kümme. Kui me saime endale viiehektarise maa-
tüki, kaks hektarit põldu ja kolm karjamaad, ütles mulle
naaber: «Mis sa, Jaan, oma lapi peal tegema hakkad, tule
parem minu juurde tööle, mul nelikümmend hektarit.»

Nõukogude kord seadis asjad joonde. Nüüd on mul maad
nii palju, et ei jõua päevaga läbi käia. Selle maa eest
võitlesid mu pojad saksa fašistidega. Üks neist sai Velikije
Luki all surma, teine jäi invaliidiks. Miks mulle ei peaks
siis see maa kallisk olema!»

Nagu kõik nõukogude inimesed, võttis Jaan Kroos uut
aastat vastu, tundes uhkust oma töö üle. Kuid nii nagu
kõik teisedki ei ole ka tema rahul saavutatuga.

Ta mõtleb töödest, mis ees ootavad, sellest, et juba lähemas tulevikus muutub elu kolhoosis veelgi paremaks ja õnnelikumaks. Eile sai ta uue tööraamatu. Ja juba eile kanti tema tööraamatusse selle aasta esimesed normipäevad, mis ta tegi inimeste õnne nimel.

Harju rajoon, Mitsurini-nimeline kolhoos, 1957. a.

SÕITKE KÜLLA JÕGEVALE!

Loomakasvatussaaduste tarbimine kasvab meil iga aastaga.

Et kasvavat tarbimist rahuldada, vajame eelkõige head söödabaasi, s. t. peame järjekindlalt hoolitsema söötade kvaliteedi parandamise ja tootmise suurendamise eest. Mittemustmullavööndi rajoonides, kus kliimatilised tingimused on soodsad pikaajaliste heintaimede kasvatamiseks, langeb söödabaasi tugevdamisel tähtis osa pikaajalistele kultuurkarjamaadele. Eesti teaduslike uurimisasutuste ja mitmete Balti vabariikide kolhooside ja sovhooside praktika on näidanud, et sellised karjamaad võimaldavad järelelõputa loomade piimatoodangut ja vähendada kulutusi jõusöödale. Vabariigis tegeldakse rohkesti pikaajaliste kultuurkarjamaade probleemidega: Väändras uuritakse nende mõju piimakarja produktiivsusele, Kuusikul on põhiprobleemiks heintaimede reageerimine väetistele, Jõgeva Sordiaretusjaamas, millest käesolevas olukirjelduses pikemalt juttu tuleb, tehakse katseid peamiselt heintaimede bioloogia ja nende kasutamise alal, samuti erinevate heintaimede karjatamiskindluse kindlaksmääramiseks.

Üleliidulisel põllumajandusnäitusel demonstreeris Heidemanni-nimelise kolhoosi lüpsja Johanna Saar lehma, kes annavad aastas rohkem kui 7000 kilogrammi piima. «Sõitke meile Jõgevale,» kutsus ta kõiki, kes tundsid huvi tema edu saladuste vastu. «Tutvute meie kolhoosi ja Jõgeva Sordiaretusjaama tööga. Sordiaretusjaam aitab meil karjamaid rajada, mis on meie piimakarja kasvatamise aluseks.»

Jõgeva Sordiaretusjaama hakkas peagi saabuma üha rohkem ja rohkem külalisi. Ühe aasta jooksul käis siin

üle saja kolmekümne ekskursiooni Balti vabariikidest, Valgevenest, Leningradi, Pihkva jt. Vene NFSV oblastitest. Nad vestlesid jaama vanima töötaja, sordiaretuse osakonna seleksionääri Aleksander Adojaaniga. Samal aastal jõudis Adojaan ise käia rohkem kui neljakümnes koduvabariigi kolhoosis ja sovhoosis ning kaugemalgi, kus ta jagas kogemusi pikaajaliste kultuurkarjamaade rajamise ja kasutamise kohta.

Ühinegem ühega paljudest ekskursioonidest ja tehkem koos nendega ringkäik Jõgeva Sordiaretusjaama territooriumil.

Piki Pedja jõe kallast paikneb 85 hektarit majandi karjamaid, mis on jaotatud 50 kopliks. Iga koppel on poolteist kuni kolm hektarit suur ja piiratud lattaia ning okastraadiga. Jõepoolses küljes puudub tara, et loomad saaksid jõest joomas käia. Koplid on rajatud eri aegadel: osa kaks-kolmkümmend või rohkemgi aastat tagasi, teised alles hiljuti. Igas koplis on oma proovilapid. Jutustades neil läbi viidavatest katsetest, lehitseb Aleksander Adojaan justkui omapärast elavat raamatut. Kaasakiskuvalt kõneleb ta katsejaama töödest: heintaimede valikust, eri tüüpi karjamaade rajamisest, kopliviisilisest karjatamisest ja väetiste kasutamisest, pikaajaliste kultuurkarjamaade majanduslikest eelistest sotsialistlike suurmajandite tingimustes.

«Karjamaid õigesti rajades ja oskuslikult hooldades,» kõneleb A. Adojaan¹, «võib saavutada nende kõrge produktiivsuse mitmekümne aasta vältel.

Iseloomustades kamardumisprotsessi, märkis akadeemik V. Viljams, et niidu pinnasesse kogunevad surnud taimejuured hakkavad aja jooksul takistama õhu juurdepääsu pinnasesse.

See põhjustab mittelagunevate ja taimedele raskesti omastatavate orgaaniliste ainete tekkimist. Tulemuseks on taimkatte halvenemine: sügavajuurelised rohttaimed asenduvad hõrepuhmikulistega, hiljem tihepuhmikulistega ja lõpuks algab niidu soostumine.»

Jaamas tehtud katsed näitasid, et seda on võimalik inimese aruka vahelesegamisega vältida. Aleksander Adojaani karjakoplites on praegu umbes kolmekümneaastase rohkamara viljakus pärast seda, kui see esimese kümne aasta jooksul kahekordistus, siiani tõusutendentsi näidanud.

¹ Praegu on A. Adojaan põllumajandusteaduse doktor.

Rohukamara koosseis ei halvene siin, vaid isegi paraneb paremate taimeliikide loomuliku paljunemise arvel.

Karjamaade produktiivsuse säilitamise ja pikaajalise kasutamise põhitingimuseks on kopliviisiline karjatamine, rohukamara intensiivne, kuid õige sõtkumine.

Karjamaade sõtkumine peab algama juba varakevadel, kõrreliste heintaimede kõrsumisfaasis, kui rohu kõrgus karjamaal on umbes 10—15 cm. Mingil juhul ei tohi lasta koplit mustaks sõtkuda. Suve jooksul karjatatakse kaht gruppi veiseid kõigis viiekümnes koplis, igapähe neli kuni kuus korda, kusjuures koplis viibimise aeg sõltub rohukamara seisukorrast ega ületa 1—2 päeva.

Jaamas tehtud uuringud näitavad, et ainuüksi kopliviisilise karjatamise sisseseadmine tõstab kultuurkarjamaa viljakust 20—30 protsenti. Mida rohkem on kopleid ja mida lühemat aega toimub nende sõtkumine, seda kõrgem on karjamaa produktiivsus. Eesmärgiks on karjatada loomi igas koplis ainult üks päev.

Rohkem erinevaid heintaimi!

Ükskõik, millised taimed karjamaal ka valitseksid, madalad või kõrged, peab liigiline koosseis olema võimalikult mitmekesine. Teame ju omast käest, et parimgi toit võib tüütuks muutuda, kui see meie menüüs liiga tihti kordub. Samuti ei tohi ka looma toita näiteks ainult aas-nurmika või hariliku keraheinaga. Ta põlgab selle peagi ära ja hakkab otsima mitmekesist ning seetõttu suupärasemat rohustut. Pealegi on teatud taimeliigid looma organismi normaalseks funktsioneerimiseks otse hädavajalikud. Nii näiteks soodustab raudrohi, mis suurtes kogustes on mürgine, väikesel hulgal (üks kuni viis protsenti) seedimist ja ainevahetust. Lehmad on maiad noore kõõmne ja seanupu peale, otsivad neid ka siis, kui ninaesiseks on mahlakas rohi.

Rohkete Jõgeva Sordiaretusjaamas töötatud ning rohttaimede uurimisele pühendatud aastate kestel on A. Adojaan koostanud paljude Eesti pinnasetüüpide jaoks pikaajaliste kultuurkarjamaade näidisrohtkatted. Iga selline segu koosneb viiest kuni seitsmest erinevast taimeliigist. Jaamale kuuluvais karjakopleis võib neid aga loendada kuni kakskümmend või veelgi rohkem.

Varakevadest kuni hilissügiseni käib sordiaretusjaama piimakari koplites ega vaja mingisugust lisahaljassööta. Tõestades pikaajaliste kultuurkarjamaade paremust, toob

A. Adojaan huvitavaid arvulisi andmeid. Õige hooldamise ja kasutamise korral on kultuurkarjamaade keskmine produktiivsus 3000—3500 söötühikut hektarilt. See on võrdväärne kaerasaagiga 30—35 tsentnerit hektarilt. Mõned kultuurkarjamaad annavad kuni 60 tsentnerit haljasmassi, kuna looduslikelt karjamaatükkidelt saadakse ainult 20—40 tsentnerit. Peale selle ei vaja pikaajalised kultuurkarjamaad ka iga-aastast pinnase töötlemist ja taimede külvamist. Lihtsustub ka loomade eest hoolitsemine. Kõik see alandab söötade ning järelikult ka loomakasvatussaaduste omahinda. Arvutused näitasid, et kui 1 tsentneri haljasmassi tootmiseks pikaajalistel kultuurkarjamaadel kulutatakse 1 rubla 38 kopikat, siis kulub sama koguse viki tootmiseks 3 rubla 16 kopikat. ENSV TA Majanduse Instituudi andmetel on kulutused ühe tsentneri piima tootmiseks suveperioodil sõltuvalt söötmissüsteemist järgmised: laudaspidamisel 78 rubla 77 kopikat, väljas- ja laudaspidamisel 59 rubla 59 kopikat ja kultuurkarjamaadel — 27 rubla 98 kopikat.

Balti vabariikides ja Leningradi oblastis on paljud kolhoosid ja sovhoosid asunud pikaajalisi kultuurkarjamaid rajama. Teadusliku uurimise asutuste ülesandeks on aga neid selles abistada, nagu seda väsimatult teeb Aleksander Adojaan.

1957. a.

KUI PÖLLUD ON LUME ALL

Talvapäev on lühike kui varblase nokk: tulevalgel tuleb nii hommikust kui ka õhtust süüa. Näe, nüüdki lippavad lapsed kooli, aga taevast veel ei hahetagi. Hea, et lumi valendab ja mahaakendes üksikud tuled vilguvad.

Teekäänaku tagant hakkab silma terve hulk elektritulesid.

«Kas see ongi Tarbe?» küsin kolhoosi agronoomilt, kes sammub minu kõrval.

«See on meie karjalaut,» naerab küsitu. «Särab nagu loss, eks ole? Küla siia ei paista, sinna saab veel oma poolteist kilomeetrit.»

Karjalauda juures, seal, kus hoonest tuleb välja rippraudtee, tõstavad mõned kolhoosinaised ja üks mees sõnnikut reele. Hobused ootavad vaikselt hetke, mil ohjast tõmmatakse. Nad on külma käes nagu tardunud ja liigutavad vaid kõrvu.

«Uus Tee» on üks neist Paide rajooni kolhoosidest, kus viimasel kahel aastal majapidamine kiirelt ülesmäge on läinud. Siin saadi suured tali- ja tõuviljasaagid (iga hektari kohta pandi salve 14 kuni 17 tsentnerit). Tublisti rohkem hakati saama ka piima, liha, eriti aga sealiha.

Kuidas kolhoosnikud seda saavutavad, mida nad teevad neil talvapäevadel, et vastata partei ja valitsuse läkitusele, mis kutsub neid uutele edusammudele?

«Mida me teeme? Veame sõnnikut,» räägib vana kolhoosnik Paul Older häält puhtaks kõhides. «Meie töö käib nii, et talvel veame põllule sõnnikut, suvel põllult vilja. Ega siin suurt kunsti ole.»

Vana Older vajutab hargi kiirustamata külma käes auravasse sõnnikusse, paneb villastes käpikutes käed hargikargule, toetab rinna vastu käsi ja pöörab oma hallid vuntsid meie poole.

«Elame hästi, aga tahame elada veel paremini,» jätkab ta. «Kuid selleks tuleb rohkem karja pidada, loomad aga vajavad toitu. Kust seda võtta? Tuleb põllud rohkem vilja kandma panna. Ilma sõnnikuta aga on see raske. Nagu näete, ripub kõik ära sõnnikust!» Juttu pealt kuulanud naised naeravad.

«Õige, Paul.»

«Uues Tees» hinnatakse sõnnikut ja osatakse seda kasutada. Juba detsembris seisid fosforiidiga segatud sõnnikutareid sellel põllul, mis kevadel kartuli alla peab minema. Sellest ajast saadik on uusi patareisid juurde tulnud. Talve jooksul käib karjalaudast läbi üle 600 kuupmeetri alusturvast. Üheksa põllu külvikorras saavad kaks põldu, need, mis kartuli ja teraviljade alla lähevad, igal aastal tubli väetise. Teised põllukultuurid külvatakse mitmeaastase heina või kartuli järel.

«Kõik on lihtne,» sõnas Older ka selle kohta.

Kuid ta ei tuletanud meelde, et suurte saakide saamiseks on väga tähtis ka seeme. Selles me veendusime siis, kui jõudsime lõpuks Tarbesse, väiksesse külla, kus majade selgeks sulanud aknad lumiste katuste alt teed piilusid.

Juba seemneaida, võimsa plekk-katusega hoone välimus näitas, et kolhoos hoiab siin oma kullafondi. Kümneid tonne mahutavad salved on vilja pilgeni täis. Lipikutele on hoolsalt märgitud vilja passiandmed: nisu «Diamant», talinisu «Luunja», oder «Maia», rukis «Sangaste»... Näidatud on seemne idanevus, puhtus, kogus. Seemet aga lastakse praegu veel teist korda läbi triööri.

Kolhoosnik August Järveti leidsime kuivati juurest, kus ka tema seemne eest hoolitses. Ta oli kuivatisse pannud ristikuseemne ja lõhkus parajasti õuel kuivi männipuid kütteks.

«Seeme on väärtuslik. Mõtlesime agronoomiga, et tuleks teda kergelt soojendada. Sel kevadel külvame üle poole saja hektari ristikut.»

Seemne ja väetiste eest ei hoolitseta siin juhuslikult. Tuleb meeles pidada, et Paide Masina-traktoriijaama piirkonnas on kolhooside keskmine viljasaak juba mitu aastat kõige suurem. See masina-traktoriijaam asub aga «Uue Tee» kolhoosi maade keskel.

Neil päevil valmistuvad kevadeks ka teised kolhoosnikud: sepad remondivad hobuinventari, puusepad teevad vankreid ja redeleid, autojuhid veavad mineraalväetisi

raudteejaamast, emad, kel on palju lapsi, ja vanemad naised parandavad kodus viljakotte.

Loomakasvatatajad on päev läbi laudas nagu tavaliselt.

Enamik põllundusbrigaadi mehi, nende hulgas Karl Kuusk, August Amboja, kolhoosi traktorist Aksel Nugis ja teised, võtavad aga juba kolmandat nädalat metsa maha, et oleks materjali sigala ehitamiseks ja vanade hoonete remontimiseks. Metsa mahavõtmine on lõpukorral, ees aga on veel palju tööd: palgid tuleb enne kevadet kolhoosikeskusesse välja vedada.

Kolhoosi kontoris on oma tegemised. Siin valmistatakse aruandekoosolekuks. Raamatupidaja Lugna ja tema abiline löövad kokku aasta tulused ja kulusid, teevad kindlaks normipäeva lõpliku tasu. Selle rahaline osa peaks sel aastal moodustama 5—6 rubla, mitu korda rohkem kui 1955. aastal. Samal ajal peavad raamatupidajad ja arveametnikud osa võtma ka sellest tööst, millega, eesotsas artelli esimehe Richard Tiboga, tegelevad kolhoosi spetsialistid, brigadir ja aktiiv, see on majandi arendamise uue aasta-plaani väljatöötamine. Siin tuleb kindlaks määrata normipäevade kulu majandusalade järgi, põllukultuuride saagid, karja produktiivsus ja teised vajalikud näitajad. Neil päevil vaadati juhatuse koosolekul läbi loomakasvatatajate uued töönormid, sama tuleb teha ka põllutöönormidega, sest paljud normid ei vasta enam tänastele nõuetele, on liiga madalad. See toob kahju kolhoosile, tekib normipäevade ülekulu.

Vastu õhtut hakkab tuiskama. Anna Kass ja Marta Jõgi tõmbavad mantlikraed üles, rakendavad hobused kiiresti lahti ja viivad need talli. Reele jäänud sõnniku pühivad nad luuaga maha, et sõnnik reelaudade külge ei külmuks, ja lähevad koju. Seal ootavad omad talitamised. Mehed aga tulevad kolhoosikontorisse, seavad ennast mugavamalt istuma, sirvivad ajalehti, puhuvad juttu. Ahi nurgas õhkub mõnusat kuumust.

Iga kord, kui keegi sisse astub, tõstab esimees pilgu lauale laotatud paberitelt, piidleb sisenejat ja küsib midagi. Vastata tuleb kõigil — ehitusmees Sõmeril, karjafarmi juhatajal Tammel, tallimees Arel, postivedaja Ormistel, brigadir Sooserval.

Esimees alustab ikka juttu sellest, millest ise kõik need päevad mõelnud on: kuidas peaks arenema majapidamine uuel aastal. Muidugi peab see kasvama, aga kui kiiresti?

Jutuajamise sees hakatakse huvi pärast arvestama, kui palju on kasvanud töö tootlikkus kolhoosis endise talumajapidamisega võrreldes. Võetakse mõned kolhoosipered, tuletatakse meelde, kui palju oli nendel taludel maad, mitu inimest seda maad harisid, ja leitakse, et üksikmajapidamises tuleb iga töövõimelise inimese kohta keskmiselt kolm hektarit, kolhoosis aga üheksa.

«Kas ikka tõesti kolm korda rohkem, ei tahaks mitte uskudagi. Praegu on ju tööd teha mitu korda kergem,» märgib Sõmer. «Et talu korras hoida, tuli päevatõusust päevaloodeni tööd rügada, nüüd aga teed oma kaheksa tundi ära ja oled vaba...»

Ootamatu arvestustulemus ei pane üksnes Sõmerat imes-tama. Selgitati välja, millest see kõik tulnud on. Kui talu-mees võis varem loota üksnes hobusele ja oma kätele, siis nüüd töötavad kolhoosis kolm traktorit, vilja koristab kombain ja kasutatakse muidki masina-traktorijaama masinaid. Peale selle on kolhoosil oma traktor, kolm veo-autot. Karjalautades, puutöökojas, sepikojas, kuivatites ja mujal abistavad inimest 15 elektrimootorit. Möödunud aastal ehitas kolhoos viljakuivati. Ööpäeva jooksul kuiva-tatakse seal 8—10 tonni vilja. Sellega tulevad toime kaks inimest. Kui aga töö oleks mehhaniseerimata, läheks vaja vähemalt viis paari töökäsi. Ja spetsialiseerumine? Kas ei tõsta seegi inimeste tööviljakust?

Kolhoosi agronoom Ülo Olde, ümmarguse päevitanud näoga noormees, kes nelja aasta eest põllumajandustehni-kumi lõpetas, on analüüsi tulemustega eriti rahul.

«Mehhaniseerimine on väärt asi!» hüüab ta. «Ei sest ole lugu, et meil inimesi vähevõitu on. Näete isegi, kui suure majapidamisega me kaunis hästi toime tuleme!»

«Praegu saame hakkama, aga kui meie pensionile läheme, mis siis saab?» heidab keegi nurgast sõna sekka.

Repliik meeldib ja kutsub välja üldise naeru. Tõepoolest, kuhu on siis kadunud kolhoosist noored? Hakatakse jälle perede kaupa arutama. Siin on Martin Older, kolhoosi sepp. Ise käis ta kodanliku valitsuse ajal ainult algkoolis, ameti õppimiseks töötas aga aasta tasuta ühe meistri juu-res Paides. Kuid tema lapsed on palju õnnelikumad. Kõik õpivad. Poeg Hendrik käib Eesti Põllumajanduse Akadeemias, tütar Liina keskkoolis, noorem poeg Paul algkooli neljandas klassis. Erna Ojamaa poeg on polütehnilist insti-tuuti lõpetamas, ühel tütreil on seljataga EPA ja töötab

nüüd põllumajandustehnikumis, teine tütar lõpetas Tartu Ülikooli ja töötab Kose rajoonis. Kolhoosnik Järveti kaks poega ja tütar said samuti erihariduse ja töötavad linnas. Ükshaaval võetakse läbi kõik pered: kõigil käivad pojad-tütred kas kesk- või kõrgemas koolis, õpivad eriõppeasutuses või on koolid lõpetanud ja tööle asunud.

«Mis siin imestada?» sõnab kolhoosi esimees. «Eks ole nüüd ju igapähe võimalik õppida. Aga see ei tähenda ometi, et kolhoos töökätest ilma jääb. Võtame näiteks kas või tema.» Ta osutab agronoomile. «Ka tema on maalt pärit, kuigi teisest rajoonist. Pärast kooli lõpetamist tuli jälle kolhoosi. Aga Ilse Kiviorg? Tema on meie oma inimene. Ta õppis zootehnikuks ja tuli siia tagasi. Või jälle Raul Rehtla, kes hakkab kevadel traktoril tööle, ja Enn Aasamäe... Küllap edaspidi nendetaolisi rohkemgi saab olema.»

Talveõhtu kolhoosikontoris venib pikale. Ka sel korral said inimesed paljustki rääkida, rohkesti vaielda. Kokkuvõttes jõuti ühisele arvamusele: kaks tsentnerit piima ja nelikümmend kilogrammi liha, mis kolhoosis toodeti iga hektari põllumaa kohta, polegi nii vähe. Kuid uus plaan peab muidugi suurem olema, sest majapidamine on ju alles arenemas...

See on õigus. Ka võimalusi selleks on. Võib laiendada külvipinda, tõsta tublisti saagikust kui ka loomade produktiivsust. Kõiki reserve pole aga juhatus seni veel avastanud ega kaalunud. Seepärast kuulabki esimees Richard Tibo, kes on üks kolmekümne tuhandest partei läkitatust, nii tähelepanelikult meeste juttu ning vaeb, mida sellest veel enne aruandekoosolekut arvesse võtta, mida mitte.

«Uue Tee» kolhoosis on talv töörohke ja asjalik. Ei ole kahtlust, et siin astutakse sel aastal suur samm edasi.

*Paide rajoon, kolhoos «Uus Tee»,
veebuar 1958. a.*

KÜLAS UUDISMAAL

Põhja-Kasahstani ühed paremad põllumajandusrajoonid on Nõukogude ja Bulajevski. Siin on rohkesti uudismaa-sovhoose, millest igaühe külvipind on kaks-kolm korda suurem kui meie ühel rajoonil. Neis sovhoosides on küllaldaselt kaasaegseid põllutöömehhanismid, kuid jääb puudu inimkätest. Raskusi on veel teisigi, kuid nendega peetakse visa võitlust ja küllap neist ka ükskord üle saadakse.

Koos grupi Eesti ajakirjanikega oli mul võimalus viibida mõnda aega uudismaal ja üht-teist näha-kuulda, millest allpool jutustada tahaksin.

PRIVOLJE

See Kasahstani põhjapoolne nurk on kalliskiviks uudismaade hiigelvöös. Petropavlovski koduloomuuseumis on ühel stendil kirjutatud mullastiku ja taimkatte kohta nõnda: «Maastikku iseloomustavad peamiselt stepid.»

Stepi rohtkattes domineerib stepirohi ja lamba aruhein, mida ka meil Eestis esineb. Rohupuhmad ümbritsevad valkjastroheliste saarekestena põlde, mis pole kivised põllulapid nagu meil, vaid piiritud ja tasased.

Kes armastab steppi, peab lõuna poole minema. Seal ei näe enam kaskke, haaba, vahtrat ega künnapuud. Niikaugele kui silm ulatub, laiuvad ainult ülesküntud põllud. Haruharva võib poolkuivanud järvekeste ääres kohata madalat remmelgavõsa, kus armastatakse karjatada lehmi ja lambaid.

Jahi- ja kalamehi rõõmustavad rohked järved. Ainuüksi Tšistakovski sovhoosi territooriumil on neid kakskümmend

viis, kuid terves oblastis kokku üle tuhande. Tõsi, nende hulgas on niisuguseidki, milles vesi on kibesoolane, surnud, isegi rohi nende ümber on soolakas ja pleekinud. Selle-eest on aga mageda veega järved niisama rikkad kui uudismaa isegi. Tihedais kõrkjatihnikuis elutseb tohutult kalu ja veelinde.

Sõites kord niisugusest selge veega järvest mööda, pidurdas meie autojuht äkki ja haaras väikesekaliibrilise püssi. Ta avas ukse ja põmmutas autost väljumata järvele. «Mööda,» kuulutas ta avameelselt, kui kümme hane õhku tõusis, veidi kõrvale lendas ja siis uuesti vette laskus.

«Proovi veel kord!» sosistasime talle. Juht aga naeratas, pani püssi istme seljatoe taha ja jätkas sõitu. Tal oli õigus, sest kui annad kiusatusele järele, pole enam mahti tööd teha.

Muld on stepis tõrvmust ja lausa rõõmuks silmale. Ta lõhnab vilja ja kuldse nisu järele, millega on täidetud kõrged elevaatorid ja hiiglasuured laod.

KUI NOORED KOGU MAAILMAST ...

Vili ja noorus — see on kokku uudismaa. Võib-olla poleks õige öelda, et noored on sõitnud siia kogu maailmast, nagu ütlevad laulusõnad, kuid ühelt kuuendikult tema pinnalt on tulnud nad kindlasti. Räägitakse, et Kesk-Siberi raudteel reisijale jäänud 1954. a. kevadel mulje, nagu poleks kogu maa elanikkonna vanuseks olnud rohkem kui kolmkümmend eluaastat.

Siia sõitsid siis esimesed stepiavaruste vallutajad, kes tulid partei ja oma südamehääle kutsel. Kasahhidele ruttas appi inimesi igast maailmakaarest, ja nüüd elab igas sovhoosis oma kümme-kaksteist rahvust. Kuigi neil inimestel on igaühel oma elusaatus, harjumused ja tavad, elavad nad ühise perena. Nad on kaasa toonud parima osa oma rahva kultuurist, mille pinnal siin kujuneb välja uus, uudismaade kultuur.

Piisab tutvumisest sovhooside nimedega, et teada saada, kes kuskil on kangelased: «Noorkaardiväelased», «Internatsionaalne», «Nooruse». Paljud sovhoosid kannavad nende kohtade nimesid, kust saabusid esimesed uute

majandite rajajad. Näiteks organiseerisid Lenini-nimelise sovhoosi Moskva Lenini rajooni noored. Nemad tõid kaasa esimese vaia, planeerisid ja ehtasid sovhoosiasula, mis praegu on eeskujulikum kogu oblastis. Tegelikult kujutab see endast haruldaselt laiade ja sirgete tänavate ja puies- teedega linnakest, mille keskväljakul on püstitatud Lenini ausammas.

Tšerkassi sovhoosi jälle rajasid Tšerkassi oblasti noored. Ka praegu on veel see oblast sovhoosiga šeflussuhetes. Tamani diviisi nimelise sovhoosi aga asutasid samanime- lise diviisi demobiliseeritud sõjamehed. Paljud neist on sovhoosile truuks jäänudki. Esimestest uudismaalastest ei kõnele üksnes rajoonide ja sovhooside nimed, vaid ka asu- lad, tänavad, väljakud, mis nad rajasid ja millele nad nime andsid.

Erilise soojusega räägitakse uudismaadel Moskva Riik-liku Ülikooli üliõpilastest, kes on siin ära teinud palju ja teevad veelgi. Oma kätega kaevasid ja ehtasid nad esi- mesed majad ümberasujaile, trükkisid ajalehti ja lend- lehti.

Lenini-nimelise sovhoosi direktori laual nägime suurt fotoalbumit, mis jutustab sovhoosi sünnikoost. Selle algu- ses on foto lumerookimisest esimeste telkide alusplatsi- delt ja lõpus pildid praegustest tänavatest ning mugava- test majadest.

Ajalehe «Leninlik Lipp» toimetuses Bulajevski rajoonis hoitakse hoolikalt alles veerge, mis on sündinud üliõpi- laste ning kohaliku ajalehe toimetuse ühistööna ja jutus- tavad värsivormis esimestest päevadest stepis.

Usunkulski sovhoosi direktor Nikolai Tihhonovitš Subkov näitas Moskva Riikliku Ülikooli üliõpilaste ehitat- tud tellisetöökoda. Ta naeris südamest, kui meenutas, mida nad oma satiirilehes enda valmistatud tellistest olid kirjutanud: «Kui visata tellis rinna kõrguselt maha, peab ta vähemalt neljakümne kaheksaks tükiks purunema. Vastasel korral on tellis praak ja ehitamiseks kõlb- matu...»

Praegu töötavad Moskva üliõpilased šeffidena teise oblasti sovhoosides. Kuid need grupid, kes esimestena Bulajevski ja Nõukogude rajoonis uudismaid vallutasid, külastavad iga aasta uuesti armsaks saanud paiku. Nad koostavad grupid ja sõidavad otse oma sovhoosi, pöördu- mata sisse rajoonikeskusesse. Ja milleks nad seda tegema

peaksidki, sest üks sõida nad ju omainimestena oma sovhoosi.

Moskva üliõpilaste eeskuju nakatab ka Eesti noori. Ždanovi-nimelise sovhoosi traktorist, komsomolikomitee sekretär Konstantin Pelehh näitab meile kirja, mille ta äsja on saanud komsomoli Tartu linnakomiteelt. Tartu noored kirjutavad, et tahavad luua sidet uudismaa noortega, küsivad, kas sovhoosil on töökäsi vaja, ja pakuvad oma abi. «Arutame seda kirja kõikides brigaadides ja vastame kohe,» lubas Pelehh.

KAUGUSED

Meie «Pobeda» veereb põlluteel. Niikaugele kui silm ulatub, voogab tasane ja lõpmatu viljaväli. Meie ees tõuseb lendu stepikotkas, kes ei lenda aga kaugele, sest on jõudnud inimestega juba harjuda. Soojas taevaalotuses lõõritab löoke. Kui alustati stepi ülesküändmist, tõusid löoke sed suurte parvedena lendu ja laulsid. Küндjad arvasid, et linnud jätaavad hüvasti oma pesapaikadega ning lendavad ära sinna, kus on rahulikum. Linnud aga võtsid kätte ja hakkasid veelgi heledamalt lõõritama. Minu kõrval istub Bulajevski rajoonikomitee sekretär Jossif Grigorjevitš Rõbakov. Tähelepanelikult uurib ta läbi tuuleklaasi lagedal maastikul vaevumärgatavat kõrgendikku.

«Oleg, kuhu sa meid viid?» pöördub ta juhi poole. «See seal paistab Bulajevski org olevat. Sinna meil küll asja pole.» Noormees kahurvaelase kandiga sõdurimütsis, mille alt juuksesalk esile kipub, ei taha nõustuda. Alles tüki aja pärast kostab vastus: «Ma ei tea, mis org see on, aga seda tean, et teisel pool orgu peame pöörduma vasakule ja jõudma välja suurele teele.»

Sõidame jällegi tükk aega ootuses leida maastikul mingisugust orientiiri. Lõpuks hakkab silmapiiril paistma midagi ebamäära, mis võiks olla nii mets, hooned kui ka raudteerong. Seda, et siin metsa pole, teame kõik surmkindlalt. Esimesena teeb suu lahti autojuht: «See on kindlasti rong. Me sõidame rööbiti raudteega, näe, telefonipostidki paistavad...»

Sõidame jälle natuke aega, ja siis kerkib meie ette kõrge kuivatitorn ja seda ümbritsevad hiigellaod...

«Eksimine pole meie kandis ime,» tõttab Rõbakov autojuhti vabandama. «Sellest on möödas vaevalt viis aastat, kui võis läbi sõita sadu kilomeetreid kohtamata ühtki hoonet.»

«Aga kas sovhoosid selles ühetaolises maastikus oma piiré segamini ei aja?»

«Seda ei juhtu,» ütleb Rõbakov ja naeratab otsekui midagi meenutades. «Hiljuti lõikasime Vozvõšenskilt, kus maad üleliia palju oli, osa maad ära Ždanovile, sealt aga jälle Noorkaardiväelasele. Panime lihtsalt joonlaua kaardile ja tegime paari pliatsitõmbega piirid klaariks.»

Auto sõidab tunni, teise, ümberringi on ikka üks ja seesama maastik. Lõpuks jõuame Noorkaardiväelaste-nimelisse sovhoosi. Seal istume sovhoosi direktori Ivan Lizunoviga traktorile, et asuda tema põlde vaatama. Ivan Lizunov ajas siin kommunistlike noortega esimesed vaod. Enne sõda töötas ta agronoomina Voroneži oblasti ühes sovhoosis, kus maad oli vaevalt kolm tuhat hektarit. Rindel oli ta tankikomandör ja kaotas lahingus käe. See aga ei takistanud teda oma rahvast edasi teenimast. Praegu pole tema kaarditaskus enam rindekaardid, vaid hoopis teistsugused, mis on jagatud hiigelsuurteks ruutudeks. Iga ruut on oma neli tuhat hektarit suur, kõik ruudud kokku on umbes kolmkümmend tuhat hektarit. Ivan Lizunov veedab neis ruutudes kogu suve. Tema nägu on päikesest kõrbenud, sõjamehe moodi lõigatud juuksed pleekjnud, kuid rinnal särab kuldtäht — autasu uudsevilja eest.

«Tahate, ma jutustan teile ühe pisut koomilise loo?» küsib Lizunov ootamatult.

«Koos meiega sõitis uudismaale Dmitri Getsev. Poiss oli alles päris noor. Oli esialgu sovhoosis abitööliseks, siis õppis traktoristiks. Ühel õhtupoolikul sõitis Dmitri pärast tankimist oma nelinurka kündma. Äkki näeb poiss parajas laskekauguses rebast. Mis nüüd muud kui püss kätte ja liikuvast traktorilt maha. Traktor see jäi omapead edasi sõitma. Aga üks sihtimine ning laskmine võtnud oma aja ja «DT» liikus selle aja sees üsna tüki maad edasi. Kui poiss seda märkas, jättis rebasejahi sinnapaika ja hakkas traktorit taga ajama. Aga mööda värskelt küntud põldu on ju poole raskem joosta kui paksus lumes, võtab hingeldama. Dmitri viskas püssi käest ja pühkis traktorile järele, aga see oli juba horisondil väikeseks punktiks muutunud. Noormees

viskas nüüd ära ka saapad ja mütsi, aga seegi oli asjata, traktor kadus juba õhtuhämarusse.

Mida teha? Dmitri tormas tulistjalu juhtunust dispetšerile teatama. Keskusesse oli kakskümmend viis kilomeetrit. Sovhoosis aeti inimesed jalule ja asuti jooksikut otsima. Kolme päeva pärast nabiti traktor naabersovhoosis kinni. Traktoril oli lõppenud kütus.

Aga hiljuti sattus meile äsja naabersovhoosi saabunud tütarlaps,» jätkas direktor. «Ta oli öösel kündmas ja arvatavasti jäi rooli taha tukkuma. Põlluteel kaotas ta saha. Raputus äratas ta üles. Kuid enam orienteeruda ei osanud. Sõitis kogu päeva ja öö, kuni sattus meie keskusesse. Täitsime ta traktori kütusepaagi ja näitasime suuna kätte. Meie põllud on ju mõõtmatud...»

«Mida te hiljem Getseviga tegite?»

«Meie teda enam karistama ei hakanud, ta sai oma osa juba kätte,» naeris Lizunov.

«Oma püssi, saapaid ja vattkuube ta enam ei näinud. Pealegi ei juhtunud traktoriga mitte midagi, ainult kütus läks tuulde.» Hiljem saime teada, et Getsev loobus tööajal jahipidamisest. Hiljuti anti talle uus masin, mida ei juhtu iga traktoristiga. Praegu pole Getsev üksnes eeskujulik kombainer, vaid ka õnnelik abielumees ja isa.

Mõõtmatud põllud... Sellepärast meie Baltikumi «Universaali» uudismaal traktoriks ei loetagi — jõudu vähe! Masinaid loetakse siin kümnekaupa, sadat hektarit kundi ei tasu mitte aruandesse kandagi...

NOORKAARDIVÄELASTE-NIMELINE

See on Bulajevski rajooni kõige lõunapoolsem, kõige kaugem ning kõige noorem uudismaasovhoos ja just seepärast tahakski temast kirjutada.

Sovhoosiasundus ei ole veel kuigi suur, kõikjalt paistavad alles silma muldonnid. Viimaseid lähemalt silmitsedes märkame, et nad ei sarnane sugugi oma nimekaimudega rindelt. Need siin on pigem ukraina-tüüpi majakesed, mis seest ja väljast saviga krohvitud ning kriidiga valgendatud. Paljusid neist on inimesed juba ähvardanud mahagi jätta ja üle kolida mugavamatesse, mõnusamatesse majadesse.

Asulas ehitatakse rohkesti. Siin on juba esimesed tänavadki: Pervomaiskaja, Tšeboksarskaja, Komsomolskaja, Tselinnaja, Abai-nimeline. Viie aastaga on ehitatud enam kui sada maja. Sovhoosi töötajad on saanud endale peale nelja kahekorruselise ja neljakümne kaheksa individuaal-elamu veel suure klubi ja söökla, lasteaija ja kooli.

Asulasse sisse sõites tundub see kuidagi kodusena. Poisiklutid kihutavad tõukeratastega tänavail, taovad jalgpalli, õpilased teevad sporti.

Asula lausa kirendab punastest plakatitest. Neid märkab kõikjal — majade seintel, telefonipostidel, taradel. Kui tahad sovhoosi kohta midagi teada, pole vaja kellegi poole pöörduda — plakatid jutustavad kõigest. Nendelt võib samuti lugeda, kuidas on täidetud sotsialistlikke kohustusi ja endale võetud ülesandeid. Plakatid innustavad inimesi, muudavad nad mehisteks.

HAARE

Et saada ettekujutust uudismaasovhoosi tootmisharudest ja nende suurusest, tarvitseb vaid heita pilk helepunastele plakatitele. Valged tähed ja arvud jutustavad meile, mille eest võitleb Noorkaardiväelaste-nimeline sovhoos 1960. aastal.

Kasvatada ja koristada igalt hektarilt 18 tsentnerit vilja. Saada kogusaagiks 1 912 000 puuda, millest müüa riigile 1 300 000.

Saada kuuesajahektarilise maisipõllu igalt hektarilt 300 tsentnerit haljasmassi.

Toota 825 tsentnerit liha (sealiha 470 ts, linde 70 ts).

Toota 2300 ts piima.

Lüpsta igalt lehmalt 2300 kg piima.

Saada igalt munejalt kanalt 80 muna.

Alandada iga produktsiooniühiku kohta omahinda 5%.

Soetada 1961. a. alguseks 1000-peane suursarvloomade kari (250 lehma); 800 siga; 5000 lindu.

Toon siin veel ära mõned andmed, mis iseloomustavad juba käidud teed: 1956.—1969. aastani andis sovhoos riigile rohkem kui kuus miljonit puuda teravilja, kusjuures vilja omahind on madalaim oblastis. Sovhoos sai nelja aastaga umbes 10 miljonit rubla kasumit — see tähendab,

et ta on ammu tasunud selle, mis on kulutatud tema loomisele. Kes siis olid need, kes selle rikkuse löid?

Poole sovhoosi kollektiivist moodustavad nelikümmend kommunisti ja kakssada üksteist kommunistlikku noort. Ülejäänud on samuti enamuses noored. Meile loeti üles rohkem kui viiskümmend peret, kes tulid sovhoosi asutamispäevil ja jäidki siia.

Mihhail Jeiko ja Aleksandr Dzegar saabusid siia esimeste seas. Nad tulid algul üksinda, kuid mõne aja pärast sõitsid ka perekonnad neile järele. Mõlemad mehed on kommunistid ning traktoristid ja juhivad brigaadi.

Sageli lendab siia kommunistlikke noori parvedena nagu linde. 1960. aasta kevadel sõitis sovhoosi alalisele tööle enam kui sada noort Tuula ja Jaroslavli oblastist. Eesti mehhanisaatorid on töötanud selles majandis ajutiselt külviperioodil.

Sovhoosis töötab kolm komsomoli- ja noortetraktoribrigaadi. Igal brigaadil on oma komsomolipõld, kus võidakse selle eest, et saada 20 tsentnerit nisu ühelt hektarilt.

NAD SAMMUVAD EES

Igas rajoonis ja sovhoosis on oma eesrindlased, kellele ollakse uhked ja kelle järgi joonduvad uudismaalased.

Nõukogude rajoonis soovitati meil Tšerkassi rajoonist kindlasti üles otsida kommunistliku noore Garbuzovi traktoristidebrigaad.

Ühel varahommikul otsisimegi siis üles brigaadi vagunelamud, mille kohal lehvis punane lipp. Kahjuks olid kõik elanikud juba põllule läinud, sest külvati parajasti nisu. Tuli oodata. Peagi ilmus ootamatult Garbuzov ise. Mees oli tõesti uudismaade vägilane — pikk ja turjakas.

Garbuzov sündis Sumski oblastis. Töötas algul masinatraktorijaamas traktoristina. Siis läks aega teenima. Pärast demobiliseerimist sõitis Garbuzov partei kutsel uudismaale koristustöödele. Algul asus ta seal traktori- ja hiljem kombainirooli taha. Noormehele hakkas töö meeldima ja temast sai brigadir. Ka naise võttis ta siin. Nüüd on tal juba tütar ja ta ehitab endale neljatoalist elamut. Garbuzov on otsustanud päriks siia jääda ja vanematekodu vennale jätta. «Uudismaadel on laiad põllud ja ruumi töötada,» räägib Garbuzov meile, naeruhelk silmis. «Minu

kodukandis on suurim põld kakskümmend-kolmkümmend hektarit, siin aga kolm-neli tuhat hektarit. Mis siin viga möllata! Minu brigaadis on nelikümmend kolm inimest, 21 traktorit, 8 kombaini ja mitmesuguseid haakeriistu. Hobupõllutöomasinaid pole enam vist isegi Petropavlovski muuseumis.»

Saime teada, et Garbuzovi brigaadi tuli veelgi demobiliseeritud sõjamehi, nagu Grigori Petrovitš ja Grigori Fedotovitš Vitkod, Nikolai Špatšenko, Viktor Pidõnitš. Nende kõigi käed sügelesid töö järele. Brigaadi saavutused pole parimad üksnes rajoonis, nad on esikohal kogu oblastis. Ka täna viib rajoonilehe toimetaja sm. Jertajev siit kaasa kogu rajooni mehhanisaatoritele üleskutse lõpetada kiiremini külv.

Lenini-nimelises sovhoosis käisime Edmund Eduardovitš Štollu traktoribrigaadi põllulaagris. See brigaad pole tuntud ainult oma koduoblastis, vaid ka kogu maal. Štollu ennast me ei kohanud, kuid tutvusime põhjalikult nende elukohaga. Siin pole enam vagunelamud, vaid kaks päris maja. Ühes neist on köök ja söökla, teises neljatoaline ühiselamu värvitud põrandatega ja kardinatega suurte akende ees.

Korralikult paigaldatud kahekordsed metallnarid on brigaadi liikmete endi konstrueeritud ja valmistatud. Kõik asemed on nägusate valgete päevatekkidega kaetud. Iga pisiasi kõneleb siin sellest, et brigaad on tõesti eeskujulik ega kannu asjatult kommunistliku töö brigaadi nimetust.

Möödunud põuasel suvel sai Štollu brigaad nelja tuhande hektari suuruse põllu igalt hektarilt 17,5 ts teravilja, mis tegi välja kuus tuhat puuda vilja iga brigaadiliikme kohta. Ühiselamu sissekäigu kohale kinnitatud punane loosung aga teatab, et käesoleval aastal on brigaadi eesmärgiks saada igalt hektarilt 20 tsentnerit nisu, mis teeb iga brigaadi liikme kohta seitse tuhat puuda nisu.

KÖNELDAKSE, ET UUDISMAAL ON VÄHE NEIDE...

Kui rääkisime sellest ühe traktoristist noormehega, naeris too ja ütles: «Pole tōsi, tüdrukuid jätkub!»

Tal oli õigus. Kui sõitsime rajoonis ringi, nägime peärätte vilksatamas nii ehitustel, traktoribrigaadides kui

ka karjafarmides. Ainuüksi möödunud aastal sõitis sellesse oblastisse ligi kaks tuhat neidu Tšuvaššiast, Armeeniast, Harkovi ja Belgorodi ümbrusest ja mujalt. Kõik nad leidsid siit endale soovikohase töö ja paljud neist ka oma õnne.

Klavdja Isatšenko on üks parimaid elektrikeevitajaid oblastis, Tamara Sevatsševa suurepärase lukksepp, Jevdokia Sarina ja Raissa Senkina loomakasvatavad. Katja Svinnikova töötab möödunud aastal oblasti komsomolikomitees, kuid sügisel läks ta vabatahtlikult Noorkaardiväelaste sovhoosi. Igal hommikul kella viie ajal läheb sovhoosi direktor ühte brigaadi, partorg teise ja Katja kolmandasse. Kes suudaks siis laua taga istuda, kui töö ootab korraldamist! Kevadel ilmus Nõukogude rajooni põldudele neidudest traktoristide komsomolibrigaad, mis on ainuke taoline oblastis. Kohtusime nendega Smirnovski sovhoosis, kus juba kaksteist aastat töötab ka Kasahhi NSV Ülemnõukogu saadik kombainer Jelizaveta Ignatjevna Batsunova — neidude brigadir. Tema algatusel haarasid kolmteist neidu pihku traktorirooli. Teiseks vahetuseks on neil aga mehed. Kaheks vahetuseks neide ei piisa. Pealegi on kogenud meestraktoristide vahetusest palju abi, kuna tütarlastel puuduvad esialgu veel töökogemused.

«Eile lülitas Marina sisse kolmanda käigu ja mootor suri välja. Viga oli tühine,» meenutab parteiorganisatsiooni sekretär Bugubajev. «Talle sõitsid oma traktoriga appi Alla Gontšarenko ja Olja Sandratskaja. Keerutasid kolmekesi ümber traktori ja raiskasid pool päeva ära, käigu sissesaamiseks traktorit sleppi võtta aga ei taibanud neist ükski.»

«Vaatomata kõigele töötavad tütarlapsed hästi,» vaidleb Jelizaveta Ignatjevna. «Võtame või näiteks Veera Ševtšenkova. Ta töötab esimesest päevast peale iseseisvalt ega anna alla ühelegi kogenud traktoristile. Ja lõpuks, ega mehedki traktoristideks sünni!»

«Ega ma tüdrukuid laidagi, tahtsin ainult öelda, kui visalt nad töötavad,» nõustub temaga sekretär. «Mõnikord võtab nutugi välja, aga järele ei jäta. Ka nemad võitlevad kahekümnetsentnerise hektarisaagi eest.»

Brigaadis töötavad paljudel traktoritel ühe ja sellesama perekonna liikmed. Näiteks on Marina Viskari vahetusmeheks tema abikaasa Juri, Alla Gontšarenko töötab aga

koos oma isa Terenti Mitrofanovitšiga, Marina ja Gennadi Vorobjovid on jällegi öde-venda.»

Käisime selle brigaadi põldudel ja nägime, kuidas tütarlapsed oma traktorist viimase välja võtsid.

Viibisime veel ka brigaadi äsja valminud majades. Kas-kede vahel, kus parajasti askeldasid kokad, lugesime lendlehti ja välekhte, milles küsitakse: «Kes on kes?» Ja vastatakse rida allpool: «Eile kündis A. Kravtsova 7 ha asemel 8 ha.» Sealsamas on aga ka satiiriline värss Oljast ja Katjast, mis näitab, et kriitikagi seisab naisbrigaadis au sees.

KÕRVUTI NISUGA

Tšisovski sovhoos sai tuntuks, sest tõestas, et Kasahstani põldudel saab kasvatada ka maisi. Algul külvati siin maisi tuhandele hektarile, siis kaks korda rohkem. 1960. aastal võttis mais enda alla neli ja pool tuhat hektarit. Saadi nelisada tsentnerit tõlvikuid ja haljasmassi, mille baasil toidetakse ligi kuus tuhat sarvloomat, viis tuhat siga, kümme tuhat lammast, kuuskümmend tuhat kana ja parti.

Umbes niisama palju loomi on ka Uzunkulski, Vozvõšenski ja teistes vanades Põhja-Kasahstani sovhoosides. Uzunkulski sovhoosis vaatasime suurepäraseid auruküttega sigalaid. Käisime samuti sigade suvelaagris, kus töötab seatalitaja Maria Lendenšleger.

Neli kuud tagasi pöördus Jaroslav Semjonovitš Tšiž Kasahstani seakasvatajate poole üleskutsega kasvatada rohkem sigu. Maria oli üks esimestest, kes järgnes üleskutsesele. Ta hakkas kasutama kuivsööta ja pidama ühekuiste põrsastega emiseid grupiviisiliselt sulgudes. Ühes sulus ja ühisel toidul tunnevad end kolm-neli «paljulapselist peret» väga hästi.

Maria näitas meile põrssakasti, kuhu lähevad imejad põrssad, kellele emised aga järele ronida ei saa. Seal leiavad põrssad emapiimale lisaks kombikormi ja muud suupärast.

Möödunud aastal sai Maria Lendenšleger kaksikümmend üks põrsast emise kohta, eelmistel aastatel aga koguni kaksikümmend seitse.

Ka hiljaaegu asustatud uudismaasovhoosides püütakse

loomakasvatusega järje peale jõuda, kuigi siin segab kaks aga.

Esiteks pole selleks küllalt hooneid ja teiseks jääb väheks ka heina- ja karjamaid. Kuid ega needki raskused uudismaalasi peata. Nad on asunud juba talveks ajutisi lautu ehitama, söötadele aga kavatsetakse lisa saada kaunvilju ja maisi kasvatades. Ja küllap jõuavad siis peagi kätte ka need ajad, mil asutakse loomalautu mehhaniseerima.

Muide, ka seal, kus juba kasutatakse masinaid, ei ole töötotlikkus veel eriti kõrge. Eestis talitab üks inimene praegu kaks kuni kolm korda rohkem lehma ja sigu kui Kasahstanis. Uudismaalastel on see teada ja nad kiirustavad eesti loomakasvatajate kogemusi omaks võtma.

KÜLAS KIZJURINIL

Aleksandr Dimitrijevitšiga tutvusin ma raamatute vahendusel juba kolmekümnendail aastail, mil ta alustas oma kuulsate käabusõunapuude istutamist. Sellest ajast peale on tema nimi ikka seotud olnud Siberi aiandusega ja selle probleemidega. Noorusaastail oli Aleksandr Dimitrijevitš Pensa põllumajanduskooli õpetaja. Seal ta märkaski, et külm võtab sageli viljapuude ülemised oksad ära, alumistele ei tee aga vähematki viga. «Tuleks hakata madalamaid õunapuid kasvatama, need ei saaks külmast kannatada,» tärkas tal mõte. Et oma oletust kontrollida, sõitis ta Siberisse ja jäi siia vastu oma esialgseid kavatusi kolmekümneks aastaks.

Sõites ringi Kasahstani steppides, nägime viljapuuaeda, ja ma otsustasin päevaks-paariks sõita Omakisse, et külastada sealse põllumajanduse instituudi professorit Kizjurinit, kes istutas just sinna oma esimesed käabuspuud. Nüüd on aed viiskümmend hektarit suur ja annab iga aasta hektarilt kuusteist ning isegi kuni nelikümmend tsentnerit suuri maitsvaid vilju. Istutada tuleb ühevanuseid puid vahedega kolm ja kuus meetrit. Sügisel painutatakse ülemised oksad vastu maad ja kinnitatakse oksahargiga maa külge. Talvel matab lumi puud täielikult enda alla ning need elavad suurepäraselt talve üle. Juba kolmandal aastal pärast istutamist kannavad puud aga vilja.

Kõndisime kaua koos Nikolai Ivanovitš Barsukoviga aias ringi. Nikolai Ivanovitš on Kizjurini õpilane, praegu instituudi agronoomiafakulteedi dekaan. Vaadeldes madalaid viljapuid, ei saanud ma jätta imetlemata inimõistust, mis oma tahte järgi loodust muudab. Säärases aias tikub vaataja tahtmatult kiidusõnu lausuma ja oma imestust avaldama, sest üks ulata siin ju puud ainult põlvini ja tule nende maitsvaid vilju noppida kummargil või kükitades. Redelit ei ole kogunisti tarvis.

Aleksandr Kizjurin on nüüd juba pensionär, kuid ei lähe mööda päeva, mil ta ei külastaks oma aeda. Tema kodu on päris lähedal, kasesalu keskel. Kui suur punakaspruun koer minu ilmumisest haukumisega märku annab, ilmub peremees ise lävele. Ma tunnen fotode järgi professor Kizjurini ära. Tema kasv on pikk, nagu sügavates kortsudes, huuled ahtad ja silmad pisut kassis.

«Ärge kartke, ta ei pure!» hõikas professor. Kui olime toas istet võtnud, kaldus jutt tema aedadele.

«Olid kunagi ajad, kus meid antimitšuurinlasteks tükiti tembeldama,» meenutab ta oma esimesi tööaastaid madalate puusortidega. «Ei tahetud kuidagi aru saada, et Siberis Kesk-Venemaa sordid ei edene. Kuid peagi veendusid selles kõik, sest meie aed hakkas igal aastal saaki andma ning õunte omahind on väga madal. Ka aia eest hoolitseta on väga lihtne. Kroone kujundatakse puude õitsemise ajal või pärast seda, sest varakevadel on võimatu kasvupungi viljapungadest eraldada. Viljapungad kujunevad välja kevadel. Seega on seletatav ka, miks nad siin nii hästi talve üle elavad.»

Aleksandr Dimitrijevitš vaatab mõtteis pisut aega läbi akna äsja õitselepuhkenud aeda ning jätkab siis: «Kõik mitšuurinlikud sordid ei kannu meil siin vilja. Õitsevad küll, kuid vilja ei kannu. Nähtavasti tuleneb see sellest, et õhk on õitsemise ajal liiga kuiv. Ka tatra- ja pärnaõites puudub siin mesi, kui nad kuival ajal õitsevad.»

Jutt kandub nüüd edasi pinnase harimisele, kuna minu arvates on seda puude all, mille oksad peaaegu maani ulatuvad, väga raske teha.

«Metsas ei hari keegi pinnast, aga puud-põõsad kasvavad väga hästi ja kannavad vilja. Miks see nii on? Aga üks sellepärast, et külmad ja sula kobestavad teda. Hullem on muidugi, kui hakkab kasvama orashein. Nüüd, kus meil on herbitsiidid, ei ole muidugi ka see vaenlane kohutav. Me

püüame luua aias puudele enam-vähem needsamad tingimused, mis valitsevad metsaski. Ma pean õigeks ka seda, et sügiseti puude alt lehti ära ei riisuta, kuna need mädanedes huumust tekitavad.»

Tunneme mõlemad temaga rõõmu, et inimene oskab Siberi karmis kliimas kasvatada mahlakaid ja hästi lõhnavaid õunu, mis pole halvemad Tambovi või Rjazani omadest.

«Kahju ainult, et meil viljapuuadadele nii vähe tähelepanu pööratakse,» sõnab minu vestluskaaslane.

Nüüd on käes paras aeg, et teatada Kizjurinile meeldivaid uudiseid ja kõnelda talle tema rohketest järglastest Kasahstani uudismaasovhoosides.

UUDISMAA DELIKATESSID

Tihti kuuleb uudismaadel öeldavat: «Siin võiks paljugi kasvatada, kui ainult oleks rohkem spetsialiste.» See muidugi ei tähenda, et siin istutakse käed rüpes ja oodatakse agronoomide saabumist.

Timofei Leštšenko polnud õppinud aednikuks ega olnud tal ka Ukrainas oma maalappi. Kahekümnendatel aastatel sõitis ta Siberisse tööd otsima. Kui Põhja-Kasahstanis hakati looma sovhoose, sõitis ta koos poja ja miniaga uudismaadele. Praegu töötab Vassili Leštšenko Tšerkassi sovhoosis osakonna mehhaanikuna, tema naine aga on lastesõime juhataja. Timofei Leštšenko õlgadele jäi ka viljapuu- ja marjaaia rajamine. Aed on praegu suur ainult kaheksa hektarit ja selle saak kaob nagu tilk merre. Kuid aasta-kahe pärast loodab Timofei Leštšenko, et tema roheline saareke hakkab juba kaugelt silma. Siberi külma-kindlad sordid on siin juba kohanenud. «Omski aniis», «Siberi kuld» ja teised sordid andsid juba eelmisel aastal esimese saagi . . . Leštšenko aga võib teid kostitada juba ka aromaatsete Kesk-Venemaa ja Alma-Ata sortidega. Vozvõšenski sovhoosi aednik Valentin Pavlovitš Võitreštšak andis juba viiekümne kaheksandal aastal riigile üksteist tonni õunu. Ka tema polnud õppinud aednikuks, kui ta neljakümne üheksandal aastal noorukina sugulastele külla sõitis. Need keelitasid noormeest siia jäämagi. Valentin Võitreštšak jäi, lõpetas põllumajanduskooli ja asus

tööle aednikuna. Ka tema naine on aednik ja aednikuks õpivad ka tema poeg ning tütar.

Tšistovski sovhoosi aed hõlmab ligi kolmkümmend hektarit. Puuderidade vahed on siin küntud. Käesoleval aastal loodetakse marju ja puuvilju saada 20 tsentnerit hektarilt.

Lõpetuseks olgu veel öeldud, et uudismaa pole ainult nisu, liha- ja piimakarjade, vaid ka laienevate aedade maa. Juba praegu tagavad kõik sovhoosid oma töölistele piima, liha, kanamunad, kartulid ja juurvilja, kuid pole mägede taga aeg, kus eelnevale loetelule lisanduvad veel mitmesugused puuviljad.

SELLEST ALGAB LINNA AJALUGU . . .

Kuhu ilmub inimene, sinna kerkivad ka elamud. Inimene on võimeline ehitama ka siis, kui käepärast pole mitte midagi peale oma loova mõtte.

Ja tõesti — stepis pole puid ega kive, ainult tasane maa. Inimene asub seda kaevama ja leiab mätta, mis on nii tihe ja kõva, et seda katki rebida ei saa. Ta lõikab sellest mätast tellisekujulised tükid ja laob nendest onni ülesse. Tõsi, tellised need siiski ei ole, aga neist saab ikkagi seina laduda. Sama materjal kõlbab ka katuse katmiseks, krohvimiseks aga kasutatakse savi, millega määratakse seinad seest- ja väljastpoolt. See hütt tuleb nii soojuskindel, et neljakümne kraadisedki pakased ei pääse siia sisse. Muidugi pole see mingi loss, aga elada selles võib.

Alles üsna hiljuti kasutasid uudismaalased seda ehitusmaterjali, sest mätastest elamu ehitamine on igapäevane jöukohane. Tänapäeval on aga see ehitusmaterjal vajunud ajalukku. Praegu kasutatakse ehitamisel samaani, rooplaati, šlakkbetooni.

Samaanist seintega majale vundamenti ei tehta. Saviplonnide sidumiseks kasutatakse kollasest savist tambitud mörti. Samast savist mördiga, mis segatakse põhuga, krohvatakse seinad. Järgneb kahekordne valgendamine ja ongi kaks meest viie-kuue päevaga maja valmis ehitatud. Samaaniga seoses jutustatakse palju lõbusaid lugusid, kuid ometi seisavad need savi-õlgmajad kuni nelikümmend aastat. Viimasel ajal kasutatakse samaani majandushoonete

ehitamisel. Elamute ehitamisel kasutatakse peamiselt rooplaate puitkarkassil. Elamute ehitamisel pole tarvis kraanaseid. Karkassid, mis saadakse komplektidena, on jõukohased kahel mehel paigaldada. Karkass vooderdatakse seest ja väljast rooplaatidega, krohvatakse ja valgendatakse, katus kaetakse eterniidiga. Rooplaat seotakse traadiga. See ehitusmaterjal on odav. Talvel lõigatakse pilliroogu, see pressitakse ja punutakse plaatideks. Soojapidavus on sellistel plaatidel väga hea, nad ei karda hiiri ega niiskust, on kerged ja püsivad kümneid aastaid.

KA UUDISMAALE JÕUAB MUGAVUS...

Eelneva põhjal võib jääda lugejale mulje, et uudismaal on põhiliselt ühekorruselised majad. See pole aga kaugelki nii. Sovhoosi keskustes, veelgi enam aga rajoonikeskustes on ka kahekordseid maju. Kahekordsed on enamasti koolid ja administratiivhooned. Enamasti on need monteeritud kilpidest või siis šlakkbetoonist, harvemini ehitatakse maju tellistest.

Smirnovski jaamaülem on väga rahul, kui ütleb: «Näete, kui puhtad on meie roopavahed. Sovhoosid korjavad vedurite järelt šlaki peaaegu põlevana ära. Usnulski, Tšistovski ja samuti paljudes teisteski sovhoosides nägime kivist laotud karjalautu. Kust siin stepis siis maakivi saadakse? Naaberoblastis on Šamani mägi, millest jätkuks kivi kogu Põhja-Kasahstanile. Kahjuks jääb see aga suuremast osast sovhoosidest liiga kaugele. Kivi tuleks vedada sadade kilomeetrite taha. See aga nõuab raha, aega, inimesi ja masinaid. Praegu on uudismaalased leidnud uue väljapääsu. Ehitatakse massiliselt kaartega loomapidamishooneid. Nii nagu kriketimänguski paigaldatakse neliteist-viisteist raudbetoonist väravat, neile kinnitatakse roovitus, mis kaetakse roliidiga ja määratakse harjalt saviga. Valmis hoone meenutab angaari ja mahutab sada lehma. Lenini-nimelises sovhoosis on seni ehitatud kolm niisugust lauta, kusjuures raudbetoonkaared on valmistatud kohapeal.

Aga kas siis tellised, mitmesugused plokid ja paneelid ei leiagi stepis kasutamist? Põhja-Kasahstanis on juba selles suunas midagi liikumas. Bulajevski rajooni lehes ilmus artikkel, milles soovitatakse pikendada rajatud raud-

teed kuni Alabatšinski karjäärini, et sel moel tuua kivi Bulajevski rajooni. On ehitatud ka väikesi tellisetehaseid. Neid peaks olema palju rohkem, sest savi jätkub. Uudismaalastel aga pole jaksu kõike korruga teha. Siin peaks appi tulema šefid. Palju meeldivam oleks näha Eestist toodud telliste asemel Eesti abiga ehitatud tellisetehast. Uudismaal aetakse ehitusasju küllalt kiirelt ja sirgelt: täna otsustatakse ja mõne aja pärast on maja valmis. Ehituseks mobiliseeritakse nii riiklikud vahendid, oma jõud kui ühiskondlik abi. Elamutes pole praegu veel mugavusi. Puudub gaas, vannitoad, kuid soov kõike seda kord saada on, ja ajapikku jõutakse kindlasti niikaugale.

Hooned kerkivad uudismaadel kiiresti, kuid peaksid kerkima veelgi kiiremini. Ehitusmeestest on siin esialgu nappus. Tšerkassovi-nimelises ja Noorkaardiväelaste-nimelises sovhoosis pole veel remonditöökodasid, siin-seal on ehitamata klubid, lasteaiad. Uudismaalased ootavad šeffide abi.

Lenini-nimelisel sovhoosil on kõik need hooned olemas, aga vaevab jälle teistsugune mure. Seal rajati suur pardikasvandus ja nüüd on hädasti vaja aiavõrku. Kui me pardikasvandust külastasime, toonitas meid saatev sovhoosi direktor sm. Zentšenko mitu korda, et kui Eesti šefid saadaksid talle ühe vaguni võrku, oleks sellest kasu kogu Kasahstanile. Jaa, uudismaalastest on saanud tõelised patrioodid.

... Õhtul möllas stepis tuul. Ta puhus jalust maha inimesi ja tõstis õhku tolmu. Hommik, mis järgnes tormiööle, oli aga karge ja kirgas. Kaugel silmapiiril virvendas õhk. Hetkeks tundus, nagu ei laiuks meie ümber põllud, vaid lainetab kevadine suurvesi. Ka ehitised paistsid vees ujuvat. Kui olime veidi edasi sõitnud, kerkis silme ette uus miraaž — suur loomakari nähtamatul karjamaal. Karjane ja hobune seisavad liikumatult nagu kivikujud. Karjaku pea ulatub lausa sinitaevasse.

Ei, see siin pole enam unustussejäänud, mahajäetud maa, mis mitte kellelegi kasu ei too, vaid õitselepuhkenud stepp, mille inimene on üles harinud ja pannud vilja kandma...

ELU LÄTE

MILLEST TULEB JUTT

Puuvill! Ka meil Eestis kohtame kõikjal puuvilla. Sellest on tehtud meie rõivad, paljud toiduained ja põrandariided-vaibadki, millel astume. Eks valmistata sellest ka sitsi, tualettseepi, kunstnahka, filmilinti. Ka puuvillapõosa varred töödeldakse ümber kas paberiks, plastmassiks või kunstiidiks. Lühidalt: inimene kasutab puuvillapõosa jäagitult ära.

Kuidas usbeki puuvillakasvatajad selle üle uhkust tunnevad, seda peaks igaüks oma silmaga nägema. Usbeki dehkaan räägib puuvillapõõsast alati vaimustuse ja naeratusega nagu oma armsamast. Ta paistab sel hetkel olevat unustanud kõik peale puuvillapõllu. Isegi sellest, et nende lumivalgete tupsude kasvatamine nii palju vaeva ning hoolt nõuab, tunneb ta rõõmu. Mis aga teda lausa uhkeks teeb, on see, et igast kolmest esemest, mida meie maal toodetakse puuvillast, valmistatakse kaks tema koduvabariigi toorainest.

Pärast Usbekistani külastamist on minu austus puuvilla vastu mõõtmatult kasvanud. Ma mõistan, miks meie partei kongressidel ja pleenumitel käsikäes terase, sõe ja naftaga räägitakse ka puuvillast.

Siiski ei tule aga edaspidi juttu puuvillapõõsast, vaid sellest, mida ühist on Baltimaadel Usbekistaniga või mille poolest nad erinevad. Alustame veest. Meil on vett palju, isegi üleliiga palju, kuid Kesk-Aasias on vähe. Meie kolhoosid võitlevad selle eest, et maid soodelt kätte võita, et liigne vesi merre saata. Usbekid aga võitlevad just vee eest. Võib-olla sellepärast, et Baltimaadel kannatavad põl-

lud ennem liigniiskuse kui veepuuduse all, kaldutakse meil tihti nägema vees vaenlast, kes tahab jalga taha panna meie põllumehele. Kesk-Aasia elanikele on aga vesi ainult sõber. Kui päike on saagi isa, siis vesi on saagi ema — nii räägivad usbekid. Vette sülitamine on võrdne emale näkku sülitamisega...

Et paremini mõista tänapäeva, räägime mõne sõna minevikust. Ma käisin Sohhi jõe ääres, seal, kus rajatakse üht suuremat hüdrotehnilist ehitust. Üsna ehituse lähedal asub väike muuseum, kus ma nägin üht 1851. aastast pärit dokumenti. See oli khaani luba, mis annab Abdusamati auulile õiguse kasutada selle jõe vett. Nagu dokumendist nähtub, anti neil aegadel selline õigus khaani käsu alusel kõrge kohtu otsusega.

Šariaadi järgi on Allah ise kinkinud inimestele vee ja see ei tohi nagu päikegi kellelegi isiklikult kuuluda. Ometi oli vesi tugevate käes, seda müüdi, varastati. Liigkasuvõtjad andsid vett kehvikutele võlgu ja võtsid võlalt protsente. Nii mõnigi kord maksti tütarlapse eest lunaks — kalõmiks — vett... Ka sõjas oli tihtipeale oma sõna öelda veel. Usbeki ajaloos on üsna sageli vaenlased purustanud niisutussüsteemid, juhtinud vee põldudelt ära ja jätnud elanikud saagita. Paikkondades, kus see toimus, katkes elu pikkadeks aastasadadeks.

Kuidas saab siin vett mitte austada! Kui te astute usbeki majja, siis enne asjalikku jutuajamist kostitatakse teid tingimata tee ja küpsistega, rahvuslike maiustuste ja puuviljadega. «Kui teed ei joo, kust siis jõudu saab.» Tähelepanu pöörake aga sellele, et tassi ei valata täis. Mulle näib, et see sümboliseerib kaht tunnet: tilk vett — see on teemant, seda tuleb kokkuhoidlikult kulutada, ja et külalise jaoks ei ole peremehele millestki kahju.

Mis puutub külalislahkusesse, siis selles sarnanevad eestlased usbekkidega. Kui meil külaline istub laua taha, siis pannakse tema ette kruus ja suur kann piimaga, praetud munad pekitükkidega ja keedetud kartulid.

Huvipakkuv on tutvuda lähemalt niisutuspõllundusega, mis on meie maal üks ulatuslikumalt kasutatav põllumajanduse edasise arendamise tee.

Kes ei oleks kuulnud sellest kaunist nurgakesest mäeahelike keskel! Kas seda saab võrrelda meie Baltikumiga?

Ma ütleksin, et meie kodupaik on päikesega lahjendatud vesi, Fergana aga veega lahjendatud päike. Org on külluseni täis viinamarju ja õrna vahutaolist puuvilla.

Tõsi küll, ma sattusin siia kevadel, kui sõlmilised viinamarjaväädid ei haljendanud veel, vaid lamasid hallikaspruunil maal, ja mehhanisaatorid külvasid alles mulda puuvilla karvaseid seemneid. See-eest nägin ma midagi kodust: arõkkidega väikesteks lappideks lõigatud põlde, täpselt nagu Eestis. Ainult seal ei kasva kraavikallastel metsik põõsastik, vaid mooruspuud, mille lehtedega toidetakse siidiusse. Kuna neid puid igal aastal halastamatult pügatakse, siis sarnanevad nad keerutatud teivastega, mille otsas on varesepesad. Selliste teivastaradega on ruutudeks ja riskülikuteks jaotatud kogu Fergana org.

Sellest maast on möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel kirjutanud Eestist pärit akadeemik Middendorff, siinsete muldade ja vee keemilist koostist on uurinud Tartu professor Schmidt. Middendorfi raamat «Ülevaade Fergana orust» on Eestis ammu unustatud, aga Ferganas Niisutussüsteemide Oblastivalitsuse juhataja asetäitja Pjotr Vassiljevitsš Dogonkini kirjutuslual ma nägin seda.

«Näete,» ütles ta lahkelt, «meid aitavad irrigatsioonitöödel ka Eestist pärit teadlased.»

Middendorff kirjutas oma raamatus selle oru kohta: «Taimi, loomi, inimest, lühidalt — kõike elavat ähvardab janu, kõike põletab ja purustab päikese kuumus. Ilmub aga vesi — ja maad katab nii rikkalik taimestik, millest eurooplasel pole ettekujutustki...»

Kust aga tuleb vesi? Kuigi Sõr-Darja on vilgas jõgi ja läbib idast läände kogu oru, ei ole kuni viimase ajani temaga head läbisaamist: ta ei tahtnud kuidagi tulla põldudele. Siis peatati tema mägised lisajõed ja peideti nende suudmed aedadesse. Nii tekkisid ka Usbekistanis jõed, mis kuhugi ei suubu...

Räägitakse, et üheski irrigatsiooni õpikus ei puudu Sohhi jõe kaart — niivõrd iseloomulik on tema kasutamine niisutuspõllunduses. Sohhi saab oma alguse Alai mäeahelikust, hargneb eelmäestikust jõekesteks, arõkkideks,

kanaliteks, miljoniteks ojakesteks, kuni kastjad võtavad kogu vee vagudesse, puuvillapõõsaste ja viinamarjaväärtide juurte alla. Seepärast läheb ka kaardil Sohhi jõgi risti läbi kogu oru. Selleks, et jagada sellisteks juuspeenteks harudeks isekat mägijõge, töötasid tema ülemjooksul lakkamatult tuhanded inimesed. Nad ehtasid palkidest, kividest ning hagudest sipaide abil omapärase tammi, sundides vett voolama vajalikku teed mööda.

Vaatamata sellele ei jõudnud vesi sageli põldudele, eriti neile, mis asusid all orus. Kirjeldades oma rännakuid mööda Ferganad, märgib Middendorff, et ida pool Jaz-Javani sattus ta mahajäetud kišlakile. Ta kirjutab: «Ma olin üllatunud, kui kohtasin sellel teel haruldaselt suurt küla, mis oli tühi ja mahajäetud...»

Hiljuti otsustasid kohalikud ajakirjanikud selgitada välja kišlaki kadumise saladuse. Nad küsitlesid põliselanikke, tutvusid arhiivimaterjalidega. Selgus, et Jangitšeki, nii nimetati küla, olid elanikud maha jätnud, sest rikkad olid kanali ülemjooksul vee enda kätte haaranud ning jätnud sellega elanikud ilma elamisvõimalusest. Teist korda hukkus Jangitšek, kui kõrgvee ajal vesi jõe ülemjooksul tammi läbi murdis.

Ka Dogonkini kabinetis rippuval kaardil näeme Sohhi irrigatsioonivõrku. Dogonkin ise naerab, et kaart on vana-nenud ja ripub seal ainult mineviku meelde tuletamiseks. Vastasseinal on tänapäevane kaart.

Kuid lubage, mis see siis on? Kust on siia Fergana oru kaardile tulnud Samarkandi iidsete medresete ja mošeede imepärane mosaiik? Ei, see pole siiski mosaiik. Sest üks kaunistanud ju iidseid ehitisi üksikud suurepärased meistrid, see siin on aga kogu usbeki rahva kätetöö. Loendamatu kanalite rajamisel töötati palgata, sunduseta, sest vett oli kõigile vaja. Inimesed kogunesid hošaarile ja asusid tööle. Hošaar on täiesti vabatahtlik ettevõtmine, midagi eesti talgute taolist.

Kujutan ette seda hošaari, kui kaevate Suur-Fergana kanalit: kokku oli tulnud sada kuuskümmend tuhat kolhoosnikut! Ainult niipalju inimesi oli suuteline ketmeni ja labida, kirka ja kandraami abil (see toimus umbes kaks-kümmend viis aastat tagasi) kaevama neljakümne viie päevaga 270 km pikkuse kanali, mis on nii sügav nagu Emajõe kõige sügavam koht ja nii lai nagu sellesama jõe kõige laiem paik.

Nõukogude võimu aastatel ehtasid ferganaalased vana niisutusüsteemi asemele uue — rajasid tammid, lüüsid, kollektorid, pumbad. Kanalite süsteem ühendati lumest ja jääliustikest toituvate jõgedega, milledes on suurvesi erinevatel aegadel. See on ferganaalastele väga tähtis, sest nüüd saavad nad vett nii kevadel kui suvel.

Ma ütlesin koguni, et nüüd sarnaneb Fergana niisutusüsteem vereringega.

Kui põllule on vett vaja, siis pole mahti enam pikalt-laialt arutada. Kõik toimub kiiresti: kolhoosi esimees teatab telefoni teel «veejumalale», et kolhoos on kastmiseks valmis ning «jumal» saadab vastava hulga vett.

Hiljem me tutvusime Sohhi peaehitise «jumalaga», kelleks oli Pjotr Ivanovitš Kanaikin. Mind sõidutas sinna oma autoga seltsimees Dogonkin ja meie teekond oli üsna pikk, kuigi teed ei ole halvemad kui Baltikumis. Auto sõitis Lõuna-Fergana kanali kaldal ja Pjotr Vassiljevitš näitas mulle kohta, kus kanal ühineb Sarõ-Kurgaani arteriga (veering!). Ausalt öelda ei taibanud ma kuigi hästi, kus üks või teine kanal alguse saab ja kus ta lõpeb. Mulle paistab, et vaevalt ferganaalased isegi teavad, missugune jõgi nende põllule vett annab: Šahimardan või Isfara, Sohhi või Isfairam, aga võib-olla hoopis Suur-Fergana kanalile alguse andnud Naras ja Kara-Darja.

Mida kõrgemale mägedesse me tõusime, seda tütavamaks muutus maastik: ma oleksin nagu sattunud Harju või Rakvere rajooni põldudele, sest nii kivised olid nad siin.

Selgus, et see on kõik Sohhi töö. Kui päike jõe ülemjooksul jääd sulatama hakkab ja algab kevadine suurveeaeg, heidab raevutsev Sohhi alla kive, täidab nendega jõesängi, terved orud. Nüüd ei ole Sohhi enam endine, sest ta on taltsutatud, surutud raudbetoonist tammiga vastu mäge. Kivide püüdmiseks aga on spetsiaalsed püünised, kuhu jõgi nad ise heidab.

Siinsamas hüdroölmis, s. o. punktis, kust geograafilisel kaardil algab kanalitevõrk, kohtasimegi Pjotr Ivanovitši. See pikk laiaõlgne mees osutus tõepoolest kõigi nende hiiglasuurte ehitiste ainsaks peremeheks. Üks arvukate lüüsidega tamm tuletab meelde hüdroelektrijaama tammi.

Lüüse tõstetakse üles ja lastakse alla elektrimootorite

abil, sest mitme tonni raskusi teraskilpe poleks võimalik teisiti liigutada.

Kui lülitile vajutada, sulgeb tohutu riiv ava ja peatab vee või tõuseb üles ning siis tulvab alla Kokandi või Margelani poole terve jõgi. Pjotr Ivanovitš teab täpselt, millistesse kolhoosidesse ja kui palju vett läheb. Ta annab vett nagu apteegikaaluga: ei rohkem ega vähem, kui on ette nähtud ja vaja. Selleks on tal üles seatud veemõõtjad. Allpool jagab jõe mitmeks väikeseks jõeks järgmine dispetšer, siis jälle järgmine, kuni kogu vesi majanditesse laiali voolab.

Kanaikin on siin töötanud kolmkümmend kaks aastat. Esiailgu tõkestas ta Sohhi sipaidega. Siis jagunes jõesäng üheksakümne kolmeks äravoolukanaliks. 1947. aastal ehitas ta praegust hüdrosoleme. Nüüd on äravoolukanaleid ainult neli, kuid igaüks neist on oma ülemjooksul betooni kütkenatunud jõgi, aga mitte ojake.

Kanaikin on siia mäele oma kodu rajanud. Tema käsutuses on arvukate telefonidega dispetšeriruum, suur korter, kus ta elab koos naisega. Maja ümber on puuviljaaed, mille nad on ise rajanud.

Orust puhuvate tuulte kaitseks istutasid nad paplid. Kuigi nad siin üksinda on, ei tunne nad igavust, sest tööd on palju, kõigil on vaja silm peal hoida. Ka külalisi käib sageli. Siinseid ehitisi on vaatamas käinud juba kuubalased, afganistaanlased, ungarlased, hiinlased — neid kõiki ei jõua loetledagi! Kõigile on aga vaja selgitada, mis oli siin enne nõukogude võimu ja mis on nüüd. Ka muuseumi külastatakse: sellest kõrgemal ei ole Fergana taeva all enam ühtegi muuseumi.

ANNA PÖLLULE JUUA

Vee laskmiseks põldudele valmistuvad siinsed talupojad niisama hoolikalt kui hea perenaine uue aasta vastuvõtuks. Muidugi künnavad ja äestavad ka Eesti kolhoosnikud põlde enne külvi. Peale selle veavad nad põldudelt ära kive. Saarlased ütlevad, et nende põldudel on kaks kivi kõrvuti, kolmas peal ja neljas all. Kõik need kivid on vaja koristada, sest muidu ei ole teral kuhu kukkuda. Ja see on ränkraske töö. Varem ma mõtlesin, et rohkem vaeva vilja-saagi pärast ei näe keegi kui eesti põllumees, et seal, kus

on niisutuspõllundus, pole vaja muud, kui lase vesi põldudele ja vili kasvab nagu müür.

Nüüd aga näen, et usbekkidel ei lähe see sugugi kergetema vaevaga, kuigi nende põldudel ei leia ühtki kivikest, isegi mitte savitükki.

Kui ma varem mõningaid paiku Harju rajooni põldudega võrdlesin, siis oli juttu eelmägedest, kus tõepoolest on palju kive. Eelmägedesse istutavad usbekid viljapuid. Orus on aga viljakad mullad. Siia jõudes on veevool oma jõu kaotanud ja toob kaasa ainult imepeeni saviosakesi ja liiva, millest järk-järgult on moodustunud sinne kollane lössimuld, mis on niivõrd peenike ja tihke, et temast ehitatakse isegi maju. Vanas Buhhaaras ja paljudes teisteski kohtades olen näinud sajandeid seisnud lössist kindlusemüüre. Ka praegu ehitatakse sellest majapidamishooneid.

Aga ka nii viljarikkal maal ei saa käed rüpes istuda. Kui meil on põllumehed kogu kevade ametis kivide koristamisega, siis seal tasandatakse põlde, planeeritakse neid.

Kui me saabusime kolhoosi «Pobeda», külvas Talib Izarailov juba puuvilla. Mooruspuudega ümbritsetud põld nägi välja nagu piljardilaud. Külvamata põllupoolel loopis salk naisi ketmenidega mulda ühest kohast teise. Ma ei mõistnud, milleks seda vaja oli.

«Tasandavad veele teed,» selgitas agronoom. «Kui põllule «alustassid» jäävad, siis ei ole see enam põld.»

Mulle näis aga põld niivõrd tasane, et kontrolli või loodiga. Vilumata silm ei märganud maapinna kallet, kuhu poole vesi pidi minema.

Kuid kastja (siin on koguni niisugune elukutse, mida suuresti austatakse) teab, kuidas ja kuhu vesi lasta. Mul-ladžan Mamadžanov, keda kohtasime teisel põllul, on küll alles noor, aga tunneb oma tööd. Ta on mehhanisaatorite kompleksbrigaadi brigadir, iga brigadir aga peab olema ka meisterlik kastja, sest muidu ei suuda ta täita oma kohustust — koguda 40 tsentnerit puuvilla hektarilt.

Kastjaid on igas brigaadis viis-kuus. Kiirel põllutööde ajal töötavad nad kogu ööpäeva.

Kuidas siis põlde kastetakse? Läbi põllu kulgevast arõkist tuleb suunata vesi vagudesse. Selleks on vaja arõkk kindlas kohas sulgeda, tõsta temas veetaset, teha siis ketmeniga avaus ning lasta vesi okarõkki, s. o. peamisse põikvaku (see tuleb samuti teha ketmeniga) ja sellest juba edasi viide-kuude põllul asuvasse vaku, mis on tehtud

masinaga. Kui põllu kallak on õige ja vaod täituvad veega, siis kastja suleb need ja laseb vee mööda okarõkki edasi järgmisesse viide-kuude vakku. Nii kastetakse kogu põld.

Ei tohi unustada, et Usbekistanis on kogu suvi väga kuum. Kui päike Baltikumi kohal niisamuti kõrvetaks, siis ei tea küll, mis saaks näiteks Tallinna aiapidajatest. Nähtavasti ei lahkuks nad ka öösel oma voolikute juurest, sest juba meiegi tingimuses kastavad nad hommikul ja õhtul.

Usbekk arutleb teisiti. Kui kevad on kuiv, siis peab põld saama niiskust. Kes oma põllud enne külvi, kes pärast külvi kastab, see kooskõlastatakse naabritega. Ilma niiskuse ta tõusmeid ei tule. Esimest korda kastab puuvillakasvataja tõsiselt alles siis, kui ilmuvad esimesed tõusmed.

Alati aga pole see nii. Puuvillataim on tujukas, ta võib istuda kaua mullas ja siis tuleb tahes-tahtmata veel kord kasta, et sundida seemneid idanema.

Kui võrsed on juba üles tõusnud, teab agronoom, millal neil jõudu väheks jääb. Kui lehed pruuniks muutuvad ja närtsima hakkavad, piinab neid janu. Mida lähemale jõuab valmimise aeg, seda sagedamini kannatavad taimed veepuudust. Üldse tuleb suve jooksul kasta viis-kuus korda, mõnikord aga isegi kümme korda. Kastmise sagedus sõltub pinnase iseloomust ja sellest, kui sügaval asub põhjavesi. Kui künnikihi all on liiv, siis läheb vesi sealt kiiresti läbi nagu sõelast. Sellest oleneb ka, kui palju vett peab ühe kastmise ajal hektarile laskma. Kohati on vaja vett kuuskuni seitsesada kuupmeetrit, seal aga, kus vesi pinnases halvasti püsib, isegi üle tuhande kuupmeetri. Lühidalt, meie Harku järvest piisaks täielikult 250 hektari puuvilla kasvatamiseks.

Ainuüksi ühes Fergana oblastis (neid on aga Ferganas kolm) kulutatakse aastas kastmisele 3,5 miljardit kuupmeetrit vett (rohkem kui sada Ülemiste järve). Ometi ei jätku seal vett veel küllaldaselt kogu kasutusele võetud maa jaoks. Nii mõneski kohas oleks vaja kasta kuus korda, kuid kastetakse ainult neli.

TŠEKKIDEST, KUID MITTE PANGATŠEKKIDEST

Ma ei eksinud, kui tarvitasin väljendit «kasutusele võetud maad». Ausalt öeldes olin ka mina väga imestunud, kui sain teada, et õitsvas Fergana orus on veel praegugi kõrbe all üheksasada tuhat hektarit, s. o. üheksandik kogu

meie künnimaast. Otse oasi keskel laiuvad tõelised Kara-Kumi liivad.

Kokandist viib lai asfalteeritud tee Jaz-Javani steppi.

Kui sõitsime sisse kišlakki, mille väikesed majad end noorte paplite rohelusse peitsid, rääkis mulle mu teekaaslane, ajakirjanik Šahabutdin Zahritdinov, et Karl Marxi nimeline kolhoos on praegu lausa kõrbe piiril, varsti aga tuleb ka kaugemale kolhoose ja sovhoose. Sinna kaugemale sulgesid aga vaate hiiglasuured mullavallid. Kõigepealt oli meil vaja end pererahvale esitleda, juua nendega rohelist teed, et siis hiljem kolhoosis ringkäiku alustada. Meil vedas, sest esimees Holmat Maradzōkov oli kišlakis. Ta surus tervituseks tugevasti mu kätt ja tedretähnid tema päevitunud näol kadusid naerukortsudesse.

Oleme kolhoosi võõrastemajas. Suur esik kraanikausi ja riidekapiga. Valguseküllases toas on kolm voodit, kauni vaibaga diivan, lillelise linaga kaetud ovaalne laud. Lauale ilmuvad kiiresti teekann, taldrikud granaatõunte, päkklite, kompvekkidega. Hiljem sõid kõik kaurdakki — väikesteks tükkideks lõigatud küpsetatud liha:

«Kuidas ma siia sattusin?» naeratab vastuseks mu küsimusele Maradzōkov. «Olin oma kolhoosis brigadir. Ükspäev kutsuti rajoonikomiteesse ja öeldi, et mind ei kavatseta sundida uutele maadele sõitma, sest ma olen kommunist. Ma olen tõesti kommunist, ja mõistsin ise kõike. Nii saigi minust esimees...»

Koos temaga tulid 1957. a. siia ka brigadir Šukur Matkulov, raamatupidaja Sadōr Baširov ja veel viisteist perekonda.

«Kuhu nad siis õieti tulid! Vanad inimesed ütlesid: kui siia lendas lind, põletas ta oma tiivad; kui astus inimene, kõrvetas ta oma jalad. Nii tulikum oli maapind. Ammus- tel aegadel oli siin olnud kišlakk, kuid rikkad jätsid selle algul veeta, hiljem aga lõhkusid tammi ja ujutasid kišlaki üle...»

Niisiis olin ma sattunud sellesama kišlaki asukohta, millest kirjutas akadeemik Middendorff.

«Kui me seda maad üles harima hakkasime, oli see valge nagu sool. Kahe aastaga loodi niisutussüsteem ja kaevati kuuskümmend neli kilomeetrit «tankitōrjekraave»...» Nii nimetas esimees dreanažikraave. «Ühelt jooksvalt meetrilt kaevati välja kaheksa kuni kuusteist kuupmeetrit mulda. Kas nägite mägesid? Kes ei tea, kas seda on vähe

või palju, võtku labidas ja visaku välja kas või üksainus kuupmeeter mulda, et istutada puu...»

Astume mööda sügisel küntud põlde. Õigem oleks küll öelda, et läheme üle malelaua, mille ruudud on üksteisest eraldatud poole meetri kõrguste muldtammidega. Neid ruute nimetatakse siin «tšekkideks». Ruudud täidetaksegi veega. Vesi lahustab kahjulikud soolad, viib need järkjärgult sügavamale ning heidab koos põhjavetega drenaazikollektorisse.

Nagu näeme, läheb Usbekistanis vett vaja aasta läbi, kuna sooldunud maade uhtmine algab kohe pärast saagi koristamist ja kestab kuni kevadeni. Töö on tülikas: kui maa on vähe soolane, siis piisab ühest tšekkide üleujutamisest; kui soola maapinnas mõõdetakse aga juba tsentneritega, siis on mõnikord vähe isegi neljast korrast. Räägitakse, et mõnedes kohtades tuleb hektarile lasta kuni kolmkümmend tuhat kuupmeetrit vett.

Kevadel tasandatakse tšekkide tammid, põld küntakse ja külvatakse peale puuvill. Kui pinnas ei ole küllaldaselt sooladest vabanenud, siis külvatakse sinna riis, mis on leplikum.

Kuhu kaob siis oma töö teinud vesi?

1935. aastal ehtasid usbekid vee kogumiseks kõigepealt Keskkollektori, hiljem Põhjakollektori ja seejärel oblasti kõige suurema — Põhja-Bagdadi kollektori (teenindab sada kümme tuhat hektarit). Nii lahendati niisutuspõldude vee ärajuhtimise küsimus. Kuni 1950. aastani ehitati suuri kollektoreid, kuid viimase viieteistkümnede aasta jooksul on rajatud majandite eneste drenaaže. Praegu moodustab kollektorite- ja drenaaživõrk ainuüksi Fergana oblastis ühtekokku 6800 kilomeetri pikkuse kanali, mis on kolm meetrit sügav ja kaks meetrit lai.

Esimesel aastal külvati Karl Marxi nimelises kolhoosis 160 hektarit puuvilla ja saadi igalt hektarilt 12 tsentnerit. Mõõdunud aastal oli kultuurmaad juba üle tuhande hektari ja ühelt hektarilt koguti puuvilla 24 tsentnerit. Kolme aastaga suurenes majandi rahaline sissetulek rohkem kui viisteist korda. Nüüd annab aga osa maid juba hektarilt nelikümmend tsentnerit puuvilla.

Kiślakki pöördusime tagasi õhtul, kui see säras elektrituledes. Astusime kolhoosikauplusesse, kus naised valisid pidurõivaid. Džura Razikov askeldas aga samal ajal juba tšaihanaas hiiglasuure samovari ümber. Mehed istusid

rätsepaistes tahtaadel või pinkidel, ootasid teed ja vaatasid huviga televisioonisaadet. Saade oli venekeelne, kuid kõik kuulasid tähelepanelikult — on ju vene keel saanud rahvastevaheliseks suhtlemiskeeleks! Kolhoosis elab praegu kolmekümnest rahvusest inimesi!

Tšaihanaas kohtasin endist leningradlast, kellest mulle juba võõrastemajas oli räägitud. Tema elulugu on huvitav. Suure Isamaasõja ajal evakueeriti Rodion (perekonnanime olen unustanud) koos teiste lastega, kes olid kaotanud vanemad, Usbekistani. Siin võttis üks kolhoosnik ta endale kasvandikuks. Koos temaga sattus Rodion ka uutele maadele.

Praegu ei ole Rodioni kasuisa Irgašat enam elus. Tänuks kasvatamise eest võttis noormees endale usbeki kombe kohaselt kasuisa nime perekonnanimeks ja muutus Irgašatoviks. Rodion Irgašatovil on juba oma perekond. Ta on üks kolhoosi paremaid mehhanisaatoreid: juhib kõige võimsamat traktorit ja puuvillakoristusmasinat. Muidugi ei ole tema elukutse siin enam mingi ime, sest neljasaja seitsmekümnest töövõimelisest inimesest on neljandik mehhanisaatorid. Enamikus on nad kõik noored, juba kommunistlikke noorigi on 64. Majandis on kuuskümmend viis traktorit ja üle kahekümne puuvillakoristusagregaadi.

Tšaihanaasse tuleb aga mehi üha juurde, et tassi rohelist teed juues päevatööst puhata ja juttu puhuda. Tšaihanaa on kogu ühiskondliku elu keskpunkt. Siin on tegemist nii agitaatoril kui ka mängude organiseerijal. Äsja hüppas tšaihanaa ees jalgrattalt maha postiljon Klavdia Andrejevna Puškarjova, kes tunneb siin kõiki inimesi nägupidi. «Ruslan Zade, võta leht!» hüüab ta tšaihanaa avatud uksest sisse. «Ubaidulla, sulle on täna ajakiri...» Tšaihanaasse sisse ta ei astu, kuna naistele see ei sobivat. Kosmosesse võib naine lennata, kuid tšaihanaasse minna ei tohi...

SISSEKIRJUTAMATA ELANIKUD

Viimaste aastatega on ferganaalased ajanud oma veri-vaenlase, soolased põhjaveed peaaegu kahe meetri sügavusele, mis laseb neil kasutusele võtta kõrbealasad. Hiljuti loodud sovhoosid «Gulistan», «Jangikadan» ja teised majandid kasvatavad seal juba suuri puuvillasaake.

Karl Marxi nimelise kolhoosi naabriks on «Kommu-

nismi» kolhoos. Sellele majandile anti esimesena Usbekistanis kommunistliku töö kolhoosi nimetus. Sel aastal külvas noor majand 770 hektarit puuvilla, 90 hektarit maisi, 22 hektarit riisi. Viie aastaga on sirgunud ja hakkab saaki kandma suur puuviljaaed. Nii otsustati aga hakata tegelema vabariigi teise põhilise põllumajandusharuga — siidiussikasvatusega. Kolhoos võttis endale kasvandusest kümme karpi siidiussimune.

Kuigi siidiussikasvatusel ei ole otsest seost veega, oleks patt sellest rääkimata jätta.

Siidiussimune on karbis üheksateist grammi. Esimesel hetkel võib tunduda imelikuna ja imestamagi panna, et kolhoos ainult kümme karpi neid võttis. Kuid oodake, ärge kiirustage järeldusi tegema!

Kui ma sisenessin inkubaatorisse, väikesesse püsiva temperatuuriga tupp, nägin, et karbid mahtusid tõesti ainult ühele riivile. Otsustage ise, kas on palju vaja ruumi näiteks kümnele kingakarbikaanele, mille põhjale on puistatud silmaga vaevalt nähtavaid mooniseemneid. Kolhoos saab mune erilisest kasvandusest. Et neid elustada, peab ta looma, aga seejärel säilitama vastava temperatuuri. Millal elustamist alustada, seda otsustab iga kolhoos ise. Sellest algabki siidiussikasvatamise kunst. Kui munadest väljuvad tõugud, tahavad nad kohe süüa. Söögiks aga kõlbavad ainuüksi värsked mooruspuulehed ja mitte midagi muud. Peale selle tuleb kuni neljanda, aga ka viienda eani lehed hästi peeneks lõigata. Meisterlikkus on juba selleski, kuidas väga piiratud toidutagavara produktiivsemalt ära kasutada.

Esimese kolme päeva pärast jääb röövik terveks ööpäevaks magama, kuid selle aja jooksul vahetab ta endal riided. See on esimene iga. Mida vanem on röövik, seda harvemini ajab ta kesta, ise aga läheb üha suuremaks.

Kolhoosis «Leningrad» nägin ma lülivanem Tursunoi Sadõkova toas kolme karpi, kus alles äsja olid ussid munadest välja tulnud. Perenaine ise aga hakkas juba siit üle kolima, kuna pärast kolmandat kestaajamist nõuavad iga karbi ussid endale kaksikümne ruutmeetrit elamispiinda, pärast neljandat nelikümne ja pärast viiendat seitsekümne kuni kaheksakümne ruutmeetrit. Kuigi röövikud asuvad mitmekordsetel naridel, pole kuskilt nii palju ruumi võtta.

Seepärast jagab lülivanem alates kolmandast east ussid

oma lüli liikmetele. Asudes elama uude korterisse, teevad nad peagi oma uute peremeeste elu kitsaks, seejärel aga sunnivad neid oma eluaseme hoopis maha jätma. Lõpude lõpuks võtavad ussid enda kätte kõik verandad, kõrvalhooned ja isegi ühiskondlikud hooned...

Kui palju neile aga toitu vaja on! Kuigi ussidega tuleb jannata kõigest kaksikümmend — kaksikümmend viis päeva, töötavad sel ajal nende heaks eranditult kõik, nii suured kui väikesed. Sel ajal unustavad inimesed isegi puuvilla. Ööd ja päevad valmistatakse ja veetakse ussidele esialgu vaevalt puhkenud lehti, seejärel juba suuri lehti ning lõpuks raiutakse terveid oksid, kuni puust jäävad järele ainult rootsud. Viimases eas kasvab siidiuss sõrme suuruseks ja sööb nagu hobune.

Räägitakse, et neil päevil, aprilli lõpus, mai algul, on isegi eemalt kuulda selle liikuva massi matsutamist.

Alles pärast viiendat iga, kui ussidele hakatakse lehtede asemel andma heinasületäisi ja kui nad kookoneid kuduma hakkavad, hingavad inimesed kergendatult: «Lõpuks ometi!» Suve jooksul võib muide ka kaks saaki saada. Mida rohkem on kookoneid, seda rohkem siidi ja suurem kolhoosi sissetulek. Möödunud aastal kasvatas kolhoos «Pobeda» üles 170 karpi siidiussimune ja andis tehasele peaaegu kolmteist tonni siidiussi kookoneid. Sel aastal kasvatati veelgi rohkem — 195 karpi!

Siidiusside kasvatamist limiteerib aga söödabaas. See pärast hoitakse siin iga mooruspuupõõsast nagu silmatera. Kõik nad on arvel, iga põõsas on kinnistatud kindlale lülile.

Sellega lõpetan kõneluse siidiussist. Ainult märgin veel, et tema töö sõltub ju samuti veest: vesi annab talle toitu nagu kõigele elavale maakeral.

NÄLJASTEPP

Aastatuhandeid on Sõr-Darja kohisenud Fergana orus. Juba Herodotose ja Makedoonia Aleksandri ajal püüdsid inimesed tema vett kõrbet niisutama panna, kuid nende püüded jäid tagajärjetuks. Samuti ei kandnud vilja ka tsaarivalitsuse katsed. Alles meie sajandil, pärast Suurt Oktoobrit, õnnestus inimesel Sõr-Darjad taltsutada. 1918. aastal kirjutas Lenin alla dekreedile, millega assigneeriti

50 miljonit rubla niisutustöödele Turkestanis, sealhulgas ka viiesaja tuhande tiinu niisutamiseks Näljastepis... Sellest ajast täidab nõukogude rahvas visalt Lenini dekreeti.

Ka Suure Isamaasõja ajal, kui käis Stalingradi lahing, ründasid inimesed Usbekistanis Sõr-Darjad. Nad taltsutasid jõe kohal, kus ta Fergana orust läbi kaljude Näljastepi tungib. Need on samad kaljud, millest kõneleb legendki. Selle legendi kangelane vägilane Farhad püüdis just siit kustutada kõrbe janu. Seda teha õnnestus aga alles meie päevil. Jõgi tõkestati raudbetoonist tammiga ja tema veetaset tõsteti kakskümmend meetrit.

Ma seisin sellel tammil. Jälgides, kuidas vesi lüüsis mässab, jutustas mulle margelaani tübeteikas noormees: «Siin võib istuda paati ja sõuda mööda Lõuna-Näljastepi kanalit esimesse kuude sovhoosi. Kui aga minna mööda Sõr-Darjad veidike maad allavoolu ja siirduda Kesk-Näljastepi kanalis, siis saab külastada kõiki sovhoose seitsmendast kuni kahekümne kuuendani.

Läbi kogu kõrbe veel mööda kanaleid sõuda ei saa, kuid ka see, mis juba tehtud on, ületab kaugelt kunagised unistused. Suures kolmnurgas, mis jääb Kõzõl-Kumi liivade, Turkestani mäeaheliku ja Sõr-Darja vahele, on üle miljoni hektari väga viljakandvat pinnast. See maa-ala on rohkem kui kaks korda suurem Eesti NSV-st. Kevadpäevadel katab ülesharimata stepi roheline vaip, milles leegitsevad ja kirendavad tumepunased tulbid. Mäletan, kuidas Näljastepi ehituse Jangi-Jeri peavalitsuse komsorg Gairat Usmanov mu vaimustust jahutas: «Kõik see, mida te imetlete, kõrbe maikuuks, jääb järele ainult kaamelirohi, koirohi ja mitmesugused soolakutaimed...»

Väike kõrvalepõige: Jangi-Jer (usbeki keeles uus maa) on linna nimi, mida viis-kuus aastat vanadelt kaartidelt ei maksa otsida, sest siis ei olnud seda linna veel olemaski. Ta ilmus siis, kui Nõukogude valitsus andis määruse ellu viia stepi kasutuselevõtmise leninlik plaan, mille kohaselt tuleb siin luua puuvillabaas, mis hakkab andma niisama palju toorpuuvilla, kui toodavad Tadžikistan, Aserbaidžaan, Turkmeenia, Kirgiisia ja Kasahstan kokku...

Linn kerkis päris Lõuna-Näljastepi kanali kaldale, lausa selle algusesse nagu monument kuuma kõrbe alistajate auks. Selles linnas on kõik, mis peab ühes kaasaegses linnas olema: mitmekorruselised majad, laiad rohe-

lusse uppuvad tänavad, koolid ja klubid, sööklad ja tšaihanaad.

Taškent—Samarkandi maanteel on suur kahekorruse-line maja, kus asub Näljastepi ehituse peavalitsus. See on kõrbe alistamise komandopunkt. Komandörid on siin aga enamikus noored. Gairat Usmanov on üks nendest. Ta on pärit Taškendist. Stepiehituse peaarhitekt Friedrich Georgijevitš Võškin aga Moskvast.

«Eestist?» elavnes ta, kui me ennast tutvustasime. «Tean, teenisin seal armees. Hiljuti käis meil aga teie teadlane, kes aitas ehitada silikaltsiiditehaseid.»

Pärast vestlust peaarhitektiga ja pärast seda, mida ma seejärel ise nägin, sai selgeks, miks Näljastepi sageli nimetatakse tohutuks ehituse katselaboratooriumiks. Mõõdamannes märgin, et stepi alistamise esimestel aastatel tuli siia hulgaliselt bulgaarlasi ja ungarlasi õppima, kuidas on vaja steppi kasutusele võtta. Nii mõnigi on siia pikemaks peatuma jäänud.

Siin toimub maade kasutuselevõtmine hoopis teisiti kui Kasahstanis või Siberis. Seal künti kõigepealt maa üles ja alles siis ehitati kõik ülejäanu. Seepärast ei ole uudismaalaste elu veel praegugi korraldatud nii nagu vaja.

Näljastepis alustati tööstusliku ehitusbaasi ja linna tüüpi kolhoosiasulate rajamisest. Üheaegselt niisutuskanalitega rajatakse steppi ka asfalteeritud teed, ehitatakse ehituskonstruksioonide, keramsiidi ja suurpaneelide valmistamise tehaseid. Selliseid ettevõtteid võib kohata Džizakis, Begovatis, Havastis, Kokandis, Jangi-Jeris ja mujal. Seepärast ei märka siin ajutisi elamuid: ehitised on lõplikud. Majades on veevärk, gaas, elekter, vann. Asulates on põhiliselt kahekorruselised hooned, klubi, kauplused, koolid ja lasteaiad.

ASUGEM KOHE TEELE

Usbekistanis ehitab sovhoos, millel on kaheksa kuni kümme tuhat hektarit maad, tavaliselt keskse asula, kuna osakondades paiknevad ainult hooned, kus hoitakse masinaid, ja põllulaagrid, kus inimesed koristustööde ajal puhkavad. Kõik kinnitavad, et see õigustab ennast. Seepärast projekteeritakse steppi isegi 15—20 tuhande elanikuga agrolinnakesi, mis ühendavad mitu ümberkaudset sovhoosi.

Sõitkem nüüd koos sovhoosi nr. 1 (kõik uued majandid tähistatakse siin numbritega ja ainult kahele sovhoosile on antud esimeste kosmonautide Juri Gagarini ja German Titovi nimi. Mustav teelint kaob silmapiiri taha. Auto akendest vilksatavad mööda telefonipostid ja kõrgepingeliinid veavad taevasse jutte...

Äkki kerkib meie ette kahekorruselistest hoonetest linna-ke. Sovhoosi direktor Gennadi Ivanovitš Kretoev naerab: «Selle asula sünnist on möödunud kõigest poolteist aastat. Algul sõitsime siia ainult kolmekesi: maakorraldaja, kaadrite ülem ja mina. Mida teha? Siis hakkasid tulema terved perekonnad. Ferganast saabus Kutškarali Urunov ja koos temaga veel viiesteist inimest. Elama asusid nad kontorisse. Äkki oli Urunovil jälle asja oma sovhoosi. Mõtlesin, et ei tulegi tagasi, kuid ta tuli ja tõi kaasa viinamarjapõõsaid. Ütles, et meenutagu järeltulevad põlved meid, esimesi ehitajaid... Temast sai sovhoosis brigadir. Samarkandist tuli Ismail Nasõrov ja kohe koos perekonnaga. Ise ta kogus kokku brigaadi ja organiseeris terve osakonna tööd. Kui hakkad kõike meenutama, imestad isegi, kui suurepärase rahvas meil on!»

Direktor näitas, kuhu tuleb keskkool ja internaat tuhandele õpilasele, kuhu ehitatakse puuvillapuhastuse tehas ja remonditöökoda. Ehitustöö käib kõikjal. Ühe aastaga suurenes elamispiind 2,5 tuhandelt ruutmeetrit viieteistkümnele tuhandele, s. o. kuus korda!

Teise osakonna (kokku on osakondi neli) keskuses näitab osakonnajuhataja Ismail Nasõrov oma majapidamist. Siin on kõik, mis on vajalik kiirel suvisel ajal: ühiselamu, lasteaed, laod, garaažid. Isabek Berdijevi brigaadi välilaagris, kus möödunud aastal saadi vett kõige hiljem, kuid koguti siiski 13,5 tsentnerit puuvilla hektarilt, leidsime eest ainult brigadiri enda. Ta istutas ühiselamu akende all asuva suure tsemendist veehoidla äärde viinamarju ja aprikoose. «Varsti lööb siin õitsema aed, siis on inimestel hea puhata.» Traktoristid olid puuvilla külvamas. Ainult Azim Košmanov, kes oli külvi lõpetanud, oli juba tagasi jõudnud.

Sovhoosil, millest on jutt, on kaksteist tuhat hektarit maad. Esimesel aastal külvati peaaegu neli tuhat hektarit. Igalt hektarilt koguti 12,5 tsentnerit puuvilla. Riik sai puhastulu 300 tuhat rubla. Sel aastal külvati juba kuus tuhat hektarit. Sel viisil teeb sovhoos kulud tasa kolme-

nelja aastaga. Sovhoosis nr. 6, mis kannab German Titovi nime, kohtasin brigadir Išpulat Džumajevit, kes möödunud sügisel, kui saak oli koristatud, raporteeris koos teiste brigadiridega valitsusele, et sotsialistlikud kohustused on täidetud, hektarisaak on 20,6 tsentnerit ja riigile antud ligi seitseteist tuhat tonni puuvilla. Kui arvesse võtta, et puuvillakasvatajate eesmärgiks on saada hektarilt 25 tsentnerit puuvilla, siis on selle noore sovhoosi tulemused küllaltki head.

Džumajevit kohtasin ma põllul, kus ta lõpetas koos oma mehhanisaatoritega puuvillakülvi. Ta osutus meheks, keda tavaliselt võrreldakse tammega. Jässakas, laiaõlgne, pronksivärvi näoga. Brigadir surus kohmetult mu kätt. Jutuhoogu sattudes ütles ta kindlalt: «Sel aastal kogume 30 tsentnerit puuvilla hektarilt...»

Kunagi alustas Näljastepis oma tööted praegune sotsialistliku töö kangelane Tursunai Ahhunova. Tema eeskujul hakkasid puuvillakoristusmasinatel töötama tuhanded naised. Tursunai jälgedes sammus ka tema noorem õde Inobat.

Asulale laskus juba öö, kui astusin Inobati aeda. Inobat askeldas parajasti oma pisipoja Ravšaniga. Kaks aastat tagasi peeti sovhoosis esimesed komsomolipulmad, nüüd aga nägime meie juba Näljastepi põliselanikku. Põliselanike arv kasvab kiiresti, sest steppi on tulnud peamiselt noored.

Inobat on väga väikest kasvu, peaaegu miniatuurne. Raske on ette kujutada, kuidas ta tuleb toime traktori ja hiiglasuure puuvillakoristusmasinaga. Möödunud aastal sai tema brigaad aga 31 tsentnerit puuvilla hektarilt, mis on uutel maadel erakordne saak. Peaaegu kogu puuvilla koristas brigaad masinatega. Inobat ise kogus 180 tonni puuvilla, peaaegu poole saagist!

On välja arvestatud, et 25 tsentnerist puuvillast, mis on keskmine hektarisaak, võib valmistada 6050 meetrit riiet, 21 kg taimeõli, 40 kg seepi, 90 kg vatti ja 565 kg loomastõta. Järele jääb veel 400 kg jäätmeid, mida kasutatakse keemiatööstuses. Seda kõike annab üks hektar puuvilla!

Elu- ja töötempo Näljastepis on aga selline, et ainuüksi sovhoos nr. 6 andis juba kahe esimese aastaga riigile umbes kaheksateist tuhat tonni toorpuuvilla ja püstitas endale hooned.

AGA KÕIGEPEALT IKKAGI VESI

Ehitatakse. Haritakse maad. Kiire tempo. Suured saagid. See kõik on õige, aga siiski ei maksa unustada, et rünnakul Näljastepile astub esirinnas ikkagi vesi! Kuhu ilmub vesi, seal tärkab ka elu. Koos veega lähevad viljakasvatajad, aednikud, ehitajad. Vesi on elu läte.

Tuleb aeg, mil inimene unustab, et on kunagi olnud Näljastepp, kus võisid elada ainult sisalikud, kilpkonnad ja maod. Kõrb täitub aedade lõhnaga. Juba on algus tehtud. Kommunistlikud noored nimetasidki ühe uue stepi-rajooni Gulistaniks, mis tähendab «Lilled maa».

Enne kui stepis lilli noppima hakatakse, tuleb sealt aga soolad ära uhtuda. Soolad kerkivad janus vaevlevast maapinnast nagu seebivaht ja hävitavad kõik elava. Järelikult tuleb maad pesta mitte kord või kaks, vaid niikaua kui vesi on soolad teratumalt lahustanud ja ära uhtunud. Nii-siis on ka siin vaja niisutuskanaleid ja drenaaži just nagu Ferganaski. See aga, kuidas siin niisutuskanaleid ja dre-naaži rajatakse, on siiski hoopis erinev. Ma sõitsin läbi peaaegu kogu stepi, kuid ketmeni — seda Fergana niisutamisega põhilist tööriista — ei näinud ma mitte kusagil. Näljasteppi tuli inimene alistama juba masinatega. Tehased, millest varem juttu oli, varustavad ehitusdetailidega uusi linnu, kuid annavad vajaliku ka niisutus- ja dre-naažisüsteemidele.

Taškendis asuvas Kesk-Aasia Veeprobleemide ja Hüdrotehnika Instituudis kuulsin ma, et kastmiseks kasutatakse seni ainult veerand veeressurssidest ja sellestki läheb peaaegu pool filtreerimiseks ja aurab ära...

Nagu näeme, peaks vett jätkuma, et kasta rohkem kui üht Näljasteppi, kuid mis tulu on sõelaga vee kandmisest. Kui Fergana orus sellega veel lepitakse, siis seepärast, et seal on veeressursid suuremad ja arõkkide süsteem teenib rahvast juba sajandeid. Näljastepis aga, nagu juba mainisin, hakati tegema kaetud betoonkanaleid.

Ka kanalitest lähtuvad niisutid on betoonist. Neist jookseb vesi põldudele mööda betoonist renne. Kui sõidad maanteel, siis on rennid nagu peopesal. Nad on rajatud üksteisest kolmesaja-viiesaja meetri kaugusele sõltuvalt reljeefist kas maa peale või maa alla ja jagavad põllu ruutudeks.

Kastmine toimub siin samuti nagu Ferganaski vagusid

mööda. Meetod on üks ja sama, kuid kastmistehnika hoopis erinev. Rennist voolab vesi edasi mööda vagudele ristitud heidetud painduvat voolikut, sealt aga läbi avade igasse vaku. Teisel juhul voolab vesi igale koolipoisile tuntud füüsikaseaduse järgi sifoonide abil rennist otse vaku. Iga vao jaoks on eraldi sifoon.

Niisiis on Näljastepis kastja töö palju lihtsam. Tal pole enam vaja ketmeni, millega vagusid teha. Ta viib vooliku või sifooni lihtsalt uutele vagudele ja ongi kõik.

Põhja- ja uhtevesi eemaldada on märksa raskem kui põldu kasta. Kui põldu rohkesti kasta, aga melioratsiooni-süsteem on halb, siis võib muuta juba pestud põllud uuesti kõlbmatuiks. Sellise vea tõttu muutusid sovhoosis nr. 4 kaheks aastaks kasutamiskõlbmatuteks juba külviks ettevalmistatud põllud.

Usbekis vaieldakse praegu, kas juhtida põldudelt vesi ära horisontaal- või vertikaaldrenaaži abil.

Seda, mis on horisontaalne suletud drenaaž, pole vist mõtet kõnelda, sest seda tuntakse meie vabariigis hästi. Stepis on see töö täielikult mehhaniseeritud. Võimsad masinad panevad torud sügavale maa sisse, süvendi nende jaoks teevad aga buldoosereid. Praegu otsitakse sobivat materjali torude valmistamiseks. Proovitakse teha torusid liivast, mitmesuguste polümeersete lisanditega kipsist.

Katsetatakse ka vertikaaldrenaažiga, s. o. kaevudega, millest mehaanilised pumbad pumpavad vee lahtistesse kollektoritesse. Eks aeg näitab, kumb parem on, kas horisontaal- või vertikaaldrenaaž.

Rennide süsteem on ennast täiesti õigustanud. Kuid rennid, nii nagu lahtised kraavidki, ei lase traktoritel hästi töötada. Seepärast liigub juba teadlaste hulgas mõte asendada rennid maa-aluste torudega.

Kesk-Aasia Veeprobleemide ja Hüdrotehnika Instituudi direktori asetäitja teaduslikul alal Ivan Ivanovitš Gorškov kõneles mulle, et praegu käivad tööd niisutussüsteemide ja arteesiakaevude juhtimise automatiseerimiseks. Nägin katsetamisel olevaid aparate, mis automaatselt arvestavad välja veekulu, hoiavad niisutis kindla veetaseme ning nõutava voolukiiruse. Töötatakse välja kogu Näljastepi veesüsteemi telemehaaniline juhtimine...

Meie maal on üheksa miljonit hektarit niisutatavaid põlde, edaspidi on kavas suurendada nende pindala 28 miljoni hektarini.

Kavatsusel on luua uus suur puuvillakasvatuse rajoon Sõr-Darja basseinis, kus arvestuste kohaselt võib niisutada 800—850 tuhat hektarit Näljasteppi...

Järgmisel aastal niisutatakse Sõr-Darja veega ja võetakse kasutusele juba pool sellest. Usbekistani ja Kasahstani piiril hakkab Sõr-Darja varsti ringi ajama Tšar-Darja hüdroelektrijaama turbiine. Siin laiub peagi 900 km² suurune kunstlik meri, mis joodab oma veega 200 tuhat hektarit maad. Näljastepi barhaanide kohale, mere kaldale, rajatakse veel 22 sovhoosi, mis hakkavad andma kodumaale riisi ja puuvilla.

Nii panevad nõukogude inimesed enda heaks tööle kunagi nii alistumatu Sõr-Darja.

Kuid veel alistumatumana, isemeelsemana ja üleemeelikumana tuntakse Amu-Darjad. Seni on andnud ta ainult osakese oma veest Kara-Kumi kõrbele. Praegugi kihutab ta nagu hullumeelne, muudab aeg-ajalt sängi, väljub kallastest ning võtab inimestelt ära põllud ja aiad, viib ära isegi terved külad. «Tuhande mure jõeks» nimetatakse teda siin.

Kuid ka tema jaoks taotakse juba ahelaid. Teadusliku uurimise instituudis nägin ma kuuekümmne meetri pikkuses klaasist saalis Amu-Darja ja tema lisajõe Vahši täpset koopiat. Siin uuritakse hoolega, kuidas neis koguneb muda ja toimub sängi uhtumine, mõistatakse ära kõik nende saladused.

Samal ajal valmistuvad aga ehitajad rajama kanalit Amu-Darjast Karšini steppi, mis laiub Samarkandist lõuna pool ja annab meile juurde veel üle miljoni hektari niisutatavat maad. Siin hakkab Amu-Darja andma vett sajale «Karšinstroi» tulevasele puuvillakasvatuse sovhoosile, millega kahekordistatakse puuvillakülvid Usbekistanis ja garanteeritakse teravilja-, riisi- ja maisisaagid.

Sellega ma lõpetan oma jutustuse veest, mida Eestis on väga palju, Usbekistanis aga üpris vähe.

Aprill 1964.

SISUKORD

AUTORILT	5
KOHTUOTSUS	7
SAMM-SAMMULT	11
JAAN KROOSI TÖÖRAAMAT	15
SÕITKE KÜLLA JÕGEVALE!	19
KUI PÖLLUD ON LUME ALL	23
KÜLAS UUDISMAAL	28
ELU LÄTE	45

Кауров, Александер
ЗДРАВСТВУЙ, ЧЕЛОВЕК!
Обложка Ю. Никкаринен
На эстонском языке
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. Aasalo. Kunstiline toime-
taja A. Jõers. Tehniline toimetaja
R. Lillema. Korrektor O. Kajando.

Laduda antud 2. VI 1969. Trükkida antud
15. VIII 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber
nr. 2. Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid
4,25. Tingtrükipoognaid 3,6. Arvestus-
poognaid 3,29. Trükiarv 3000. MB-06932.
Tellimuse nr. 3734. Trükikoda «Kommun-
nist», Tallinn, Pikk tn. 2. Hind 12 kop.

1—2—4

12 KOP.

A-30053
||

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00410377 8